

Eleştiriye dayalı politilk bir çalışma

20. Yüzyıl Kürt Göç Hareketlerinde Birinci Dalga: Kürtlerin Yeniden İskanı ve Kürt Mülteciler Meselesi

Namık Kemal Dinç

Giriş

I. Paylaşım Savaşı'nın², bugün tarih olan, acı dolu ama karanlıkta kalmış bir sayfasının adıdır Kürt Mülteciler meselesi. Milyonu aşan sayıda bir Kürt kitlesinin, savaşın ve imkânsızlıkların zirvede olduğu bir dönemde “yeniden iskâna” tabi tutulmasının trajik hikâyesidir. Savaş koşullarını, geleceğe dair tahayyül ettikleri toplumu (veya ulusu) şekillendirmek için bulunmaz bir fırsat olarak gören İttihat ve Terakki yönetimi, akıllara durgunluk veren bir “etnisite mühendisliğine” girişmiştir. Başta Ermeniler olmak üzere Anadolu ve Kürdistan'da yaşayan bütün etnik gruplar yerlerinden yurtlarından edilerek, planlı bir yeniden iskân politikasına tabi tutulmuştur.

I. Paylaşım Savaşı'nda Rusya'nın işgaline maruz kalan illerden kaçmak zorunda kalan Kürtler, Anadolu'da “kat'i iskâna” tabi tutulmak suretiyle batıya göç ettirilerek, kendi topraklarından kopartılmış, yaratılmaya çalışılan “yeni ulusun” bir parçası kılınmak istenmiştir. Kürtlerin bu trajik göç hikâyesini işleyeceğimiz bu yazıda, Rus işgalini ve ardı sıra “mülteci” olarak kabul edilen Kürtlerin nasıl bir iskâna tabi tutulduklarını ve devam eden süreçte cumhuriyet rejimine intikal eden Kürt Mülteciler sorununa yaklaşımı ele alacağız. Mülteciler sorununu gün yüzüne çıkarma adına Kürt mültecileri görünmez kılan “tarihçilik” örneklerini analiz edeceğiz.

20. yüzyılda Kürtler, üç defa kapsamlı “yeniden iskân” uygulamasına maruz kalmışlardır. I. Paylaşım Savaşı'na ve savaş koşullarına denk gelen ilk uygulama, genel olarak mülteciler veya daha özelde “Kürt Mültecileri” olarak isimlendirilen ve bu yazıda konu edeceğimiz süreçtir. 1925 ve 1938 yılları arasında yaşanan ve yaygın kullanılan tabirle “Kürt İsyanları” olarak bilinen sürece denk gelen ikinci “yeniden iskân” pratiği, bu dönemde çıkarılan “mecburi iskân kanunları” ile özdeşleşmiş ve 1947 yılına kadar devam etmiştir. Üçüncü “yeniden iskân” uygulaması ise, 1984-1999 yılları arasında gerçekleştirilen ve devam eden savaşla birlikte 21. yüzyıla intikal eden, yol açtığı sonuçlar itibariyle de hâlâ çözüm bekleyen son trajik göç hikâyesidir.

Osmanlı idaresinde Kürtler birçok kez göç ettirilmiş, sürgüne ve iskân uygulamalarına tabi tutulmuştur. Fakat bunlar hedefledikleri politika, uygulama biçimi ve kapsam açısından bahsi geçen üç dönemde uygulanan iskân politikaları ile aynı mahiyette değildir. Osmanlı kendini “rahatsız eden” durumlarda, “rahatsız edeni” cezalandırmak amacıyla bu uygulamalara yönelmiştir. Yani mevcut otoritesinin aksayan yönlerini giderip yeniden tesis etmek istemiştir. Yeni bir kimliğe büründürme, sürgün ettiği yerde oranın kültürel ortamını zorunlu olarak özümsetme gibi bir dayatması olmamıştır. Bu cezanın kapsamını da münferit tutmuş ya da aşiret düzeyinin ötesine taşımamıştır. Kendisine başkaldıran bir aşiretin ileri gelenlerini ya da aşiretin önemli bir kısmını sürgüne göndermiş veya imparatorluğun ücra bir noktasında yerleşmeye mecbur kılmıştır. Fakat genel olarak Kürtleri hedeflemek gibi bir düşüncesi ve uygulaması olmamıştır.

Kürtler ilk kez I. Paylaşım Savaşı yıllarında, İttihatçıların etnik grupları fütursuzca dağıtıp taksim ederek, demografik yapıyı yeniden düzenlemeye giriştikleri süreçte kapsamlı bir

yeniden iskân politikasına tabi tutulmuşlardır. Özelde ise 1916 yılı, İttihat ve Terakki yönetiminin üzerinde çalıştığı Kürt ve Kürdistan politikasını hayata geçirmeye başladığı kritik dönemeç yılı olur. 2 Mayıs 1916'da Talat Paşa'nın vilayetlere geçtiği şifreli telgraf (Kürt Talimatnamesi)İttihatçıların Kürt politikasını ve niyetlerini gayet açık ortaya koyar. Var edilecek "yeni ulus"ta Müslümanlık önemli referans kaynağı kabul edildiğinden Kürtler dışlanmayacak, aksine "medenileştirilecek", "asimile edilecek" bir unsur olarak değerlendirilecek ve yeniden iskân politikalarıyla insan(Kürt) unsuruyla birlikte mekân (Kürdistan) da Türkleştirilerek, Türk kılınacaktır. Devleti ve hâkimiyet sınırlarını elinde tutabilmenin yolunu mekânı ve nüfusu ulusallaştırmada gören bu zihniyet, uluslaşmaya gelmeyeceklerini düşündüğü gayri-Müslim unsurlara karşı ise şiddete dayalı dışlayıcı bir üslup takınacaktır.

Bütün bunlar, Tanzimat'tan bu yana süren modernleşme çabalarının, gelinenaşamada kendini halis muhlis milliyetçi bir çizgi olarak dayatmasından başkabir şey değildir. Yaklaşık yüzyıla varan bu çabalar, imparatorluktan ulusdevlete dönüşümün, Batı eksenli modernleşmenin farklı merhalelerinin tezahürleridir.Devleti ayakta tutacak ideolojinin Türkçülük olduğuna kanaat getirenİttihat ve Terakki iktidarı, 1913 yılından itibaren devlete ve devlet politikalarına bu eksenle yön vermiştir. Bundan sonra küçülen imparatorluk sınırlarında hâkimiyeti sağlamak, coğrafya olarak mekânı ve insanları ulusalkılmak, yani Türkleştirmekte görülmüştür. İslami referansa dayalı yürütülecekbu Türkleştirme politikalarından Kürtler de nasibini alacaktır. Zaten "ilkelve geri" olan Kürtler, ortak dinin de katkılarıyla, diğer Müslüman etnik gruplar gibi Türkleşecek, yeni ulus toplumun ve ulus devletin içinde eriyipgidecektir. Konumuzun dışında olsa da, cumhuriyet döneminde de devameden aynı anlayış ve milliyetçi çizginin, Kürtler özgülünde yukarıda örneğiverdiğimiz iskân uygulamaları takip edildiğinde görülebileceği aşikârdır.

Özetle; I. Paylaşım Savaşı'nda Kürt Mülteciler sorununu ele alacağımız bu yazıda, öncelikle mevcut uygulamayı tarif için kullandığımız "yeniden iskân" kavramının üzerinde duracağız. Devamında Rusya'nın işgaline müteakip ortayaçıkan mülteciler sorununa genel olarak yaklaşımı ve Kürt Mülteciler sorununuışleyeceğiz.

Yeniden İskân Nedir?

Yaklaşık elli yıl önce siyaset bilimci Robert Koehl (1953), yeniden iskânınmantığına ışık tutmuştu: "Yeniden iskân kontrol edilemez olduğuna inanılanların hâkim olunan bir bölgeden uzaklaştırılması ve onların yerine kontroledilebilir bir nüfusun iskân edilmesidir" (Jongerden, 2008: 35). İlk kezimparatorluklardan ulus devletlere geçiş sürecinde uygulamaya sokulan politikalaritarif etmek için kullanılan yeniden iskân kavramı, devletlerin kenditabiiyetindeki insanların etnik ve dini farklılıklarını bir problem olarak algı-laması üzerine gündeme gelmiştir. Nüfus değişiklikleri (mübadele), etnik temizlikya da farklılık arz eden kesimlerin matematiksel hesaplarla harita üzerindeyerlerinin değiştirilmesi biçiminde tezahür eden yeniden iskân politikaları,homojen bir toplum yaratmayı hedefleyen yeni ulusçuluk anlayışınınmürünüdür. "Bu yeni ulusçuluk kavramı, politik birliğin (devletin) sınırları ilekültürel birliğin (ulusun) sınırlarının birbiriyle örtüşüklerini, bir devletin gücünün büyük ölçüde ulusu nitelendirdiğine inanılan özel kültürel kimlikidealine bu devlet uyruklarının ne derece uyum sağladıklarıyla belirlendiğinkabul eder" (Koehl, 1953: 231- Aktaran, Jongerden, 2008:36).

Yani mevcut devlet sınırları ile ulusal, kültürel sınırların uyumlulaştırılması, bu sınırlar içerisinde yaşayan insanların o kültürün, dilin ve ulusun bir parçası haline getirilmesi, modern ulus devletinin ve yeni ulusçuluğun temel problemi budur. Güçlü bir devlet olabilmenin yolunun da ancak bu uyumu sağlamakla geçtiğine inanıldığından, özcesi farklılıklar hep bir zaşyet olarak algılandığından, yeniden iskân politikaları bu problemi aşmak için bir yöntem olarak devreye sokulur. Farklılık ve problem arz eden toplulukların bulunduğu yerlerde, nüfus değişiklikleri yapılarak, ülkenin demografik yapısı uyumlu bir hale getirilmek istenir. Yaratılmak istenen kültürün genele yaygınlığı vazgeçilmez olduğundan, öncelikle sınır bölgeleri gibi stratejik konumda olan alanlar olmak üzere, haritanın tamamında esas alınan kültürün ve ulusun hem yüzeyde hem de derinliğine nüfuz etmesi istenir.

Yeniden iskân kavramı ilk başlarda mübadele olaylarını tanımlamak için kullanılmıştır. 19. yüzyılda sıklıkla gördüğümüz mübadele pratiklerini, 18. yüzyıla kadar takip etmek mümkündür. 20. yüzyılın başında Osmanlıdan bağımsızlığını kazanan devletler de, savaşlar sonunda imzaladıkları anlaşmalarla mübadeleyle yönelmiş, yeniden iskân temelinde yeni bir ulus ve ulus devletini inşa etmek istemiştir. Balkan Savaşları sonrası Bulgaristan'la 1913 yılında yapılan mübadele anlaşması gereği on binlerce insan karşılıklı yer değiştirmiştir. Yine Lozan sonrası varılan mutabakat gereği Yunanistan'la yapılan nüfus değişikliği çok bilinen bir diğer örnektir. Ancak mübadelenin yeterli olmadığı ve mevcut sınırlar içinde "devlet ve kültür" arasında uyumun sağlanamadığı durumlarda, daha başka uygulamalar devreye girmiş, yeniden iskân politikaları farklı biçimlerde uygulanmaya başlanmıştır. Hem dikey (devletle) hem de yatay (kültürle) uyum sağlayamayan bölgelerin ve toplulukların yaşadıkları yerlerden çıkarılarak, uyum içindeki başka bölgelere serpiştirilerek yerleştirilmesi yoluyla yeniden iskân icra edilmiştir.

Zorunlu olmamakla birlikte, genelde, bir plan ve şema dâhilinde yürütülen yeniden iskân politikaları. Uygulama sürecinde harita, istatistik, matematik ve mühendislik dallarından ziyadesi ile yararlanır. Hesaplar, rakamlar, nüfus oranları, hareket güzergâhları, koordinasyon merkezleri, yerleşim biçimleri, yerleşim planları vs. ayrıntısıyla, titiz bir mühendis edasıyla hesaplanır. Yerlerde değiştirilecek kişiler hakkında bir değerlendirme yapılır, gidecekleri yerlerde belli bir oranın üzerinde yerleşmelerine müsaade edilmez; yol, iâşe, barınma ve iş konularında görevlendirilen kurum ve kişiler tayin edilir. Değerlendirmeye konu olan topluluklar, ruhsuz, cansız bir nesne gibi ele alınır. Zaman ayıran, planlı bir eylem olarak yeniden iskân, toplumun dışarıdan müdahalelerle şekillendirilebileceğine inanan bir toplum mühendisliği çalışmasıdır.

"Yeniden iskân, mekânsal bir uygulamadır... Ulus temelli devletin üretilmesi bağlamında mekânın üretilmesi projesi, esas olarak politik otoriteyi bir mekâna bağlı kültürel kimliğe bağlama projesidir. Daha doğrusu bir ülke/devlet toprağı (territorium) olarak ulus devletinin yaratılmasıdır. Politik-kültürel kimliğin bu biçimde mekâna bağlanması ya da bu kimliğin kendine ait bir ülke toprağı yaratması, ulusçuluğun merkezi özelliklerinden birisidir..." (Jongerden, 2008: 49). Buna göre yeniden iskân uygulamaları ile amaçlanan mekânın üretilmesidir. Yani, mekân olarak toprağın ve üzerinde yaşayan insanların ulusal kılınması, ulusal toprağın ve ulusal insanın yaratılmasıdır. Bununla birlikte toprakla insan arasında ulusal-kültürel ve hatta siyasal bağı, bütünleşmeyi sağlamaktır. Ulus devlet mekânı üretmedikçe, yani hâkimiyeti altındaki topraklarda öngördüğü ulusal-kültürel uyumu oluşturamadıkça kâbus görmekten kurtulamayacaktır. Başka kültürlerin bu

topraklarda yaşamaya devam etmesi ve insanların o kültürle arasındaki pozitif ilişki, bertaraf edilmesigereken tehlikeli bir durumdur. Tehlike algısını bunun üzerine kuran modern ulus devlet projesi, yeniden iskân politikaları temelinde gerektiğindeen şiddetli eylemlere hatta etnik temizlik pratiklerine girişmekten de çekinmemiştir.

Rusya'nın Bölgeyi İşgali ve Mülteciler Sorunu:

Kürdistan, coğrafya ve insan kaynakları açısından, I. Paylaşım Savaşı'nda en çok tahribata uğrayan, zarar gören bölgelerin başında gelir. Hem üzerindecereyan eden savaşlar ve bu savaşların yol açtığı yıkım ve yoksulluk; hemhâlâ tartışma konusu olmaya devam eden ve milyonlarca insanı yerinden yurdundan eden “tehcir” pratikleri; hem de iç çatışma ve karışıklıklar bölgeyebüyük zarar verir, yaşamın nabzını neredeyse durma noktasına getirir. Milyonlarla ifade edilen insan kaybının yanında, üretim durur, ticaret olanak- 267ları ortadan kalkar, kültürel-sosyal ortam büyük darbe alır. Açlık, kıtlık vebulaşıcı hastalıklarla boğuşan insanların, göç yollarında, dağ başlarında donmuşya da çürümüş kalmış cesetleri, tanıkların anılarında ve dönemin bası-nında sıklıkla karşılaştığımız haberlerdir.

I. Paylaşım Savaşı'nda Almanya'nın yanında saf tutan Osmanlı Devleti; İngiliz, Fransız, Rus ittifakına karşı Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarını bombalamaksuretiyle savaşa dâhil olur. Kürdistan coğrafyasında yürütülen savaşta, Osmanlı ordusunun savaş meydanındaki başarısızlıkları üzerine, adım adım Rus işgali gelişir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya saldırarak savaş ilan etmesininardından Ruslar, 1 Kasım 1914 tarihinde sınırı aşarak Erzurum'a doğ-ru harekete geçer. Ocak 1915'deki Sarıkamış hezimetinin ardından Nisan ayında Ruslar, Osmanlı topraklarını ele geçirmeye başlar. Mayıs 1915'de Van ve çevresini ele geçirirler. Temmuz 1916'ya gelindiğinde ise Ruslar, Erzurum, Bitlis ve Trabzon vilayetleri ile Erzincan sancağını işgal etmiş, Van Gölü'nü güneyinden Doğu Karadeniz kıyılarına kadar geniş bir alanı hâkimiyeti altına almışlardır.³

Rus ordusu karşısında başarısızlığa uğrayan Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi ile birlikte, Ruslardan korkan ahali, iç bölgelere akın etmeye başlar. Kendisine en yakın vilayetlere sığınarak canlarını kurtarmak ister. Ordusunda Ermeni birlikleri bulunan ve işgal sürecinde bölgedeki Ermeni çetelerinde yardımını alan Ruslar, işgal ettikleri yerlerde sivil halka yönelik zalimane yaklaşımlar da sergilerler. Bölgeye dair ikiyüzlü bir siyaset güden Ruslar; Ermenilerden aldıkları desteğe rağmen bölgede bir Ermenistan kurulmasını kendi çıkarlarına ters ve gerçekleşmesi imkânsız bir durum olarak değerlendirirler. Bu yüzden bölgede bir kolonizasyon hareketi geliştirmeye kalkışır lar ve Rusya'dan getirilecek nüfusu belirledikleri yerlere yerleştirmek suretiyle çalışma başlatırlar. İlk etapta ordunun iâşe vb. ihtiyaçlarını karşılamak üzere Eleşkirt'e beş bin kişi getirip yerleştiren Ruslar (Öğün, 2004: 27), akabinde projelerini gerçekleştirmek için zemin bulamadan geri çekilmişlerdir. Rusya'da Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından yeni kurulan Sovyet rejimi, I. Paylaşım Savaşı'ndan çekildiğini ilan edince, 1917 yılının son aylarında Rus ordu birlikleri işgal ettikleri yerleri terk ederek kendi sınırlarına geri çekilirler.

Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon vilayetlerinden Rus işgali sebebiyle kaçarak kendilerine en yakın bölgelere (Diyarbakir, Mamuret'ül Aziz, Sivas, Erzurum, Ordu, Sinop vb) sığınan bu kişilere Osmanlı Devlet bürokrasisi tarafından “mülteci” denilmiş ve mülteci statüsüne tabi tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti tarafından yerinden yurdundan kaçmış bu insanlar için kullanılan mülteci kavramı, bugün kullanılan anlamıyla tümüyle ters bir içeriğe sahiptir.

Bugün uluslararası hukuk kapsamında kullanılan bir kavram olarak mültecilik; baskı,şiddet veya zulme uğrama tehlikesi olan ya da uğramış bir kişinin veyagrubun, yaşadığı ülkenin sınırlarını aşarak, bir başka ülkeye sığınması durumlarında kullanılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kendi tabiiyetindeki insanlar için mülteci kavramını kullanmış olmasını anlamak elbette ki zor. Osmanlı bürokrasisinin kavramlarayüklediği anlamın bugünkü değerlerle örtüşmediği ortada. Ancak, bu durum,kendi döneminde ve sonrasında; hem tartışmalara, soruların sorulması-na sebep olmuş, hem de mülteci ve muhacir statülerinin karıştırılmasına, kafakarışıklıklarına yol açabilmiştir. Öyle ki, belirtilen dönemde devlet kurumlarının kendi iç yazışmalarında dahi bölgeden göç eden insan için bazenmülteci bazen muhacir kavramı kullanılabilmiştir. Bu konuda tek istisna, yanimülteci ve muhacir ayırımına hassasiyetle dikkat edilen belgeler Fuat Dünder'in dile getirdiğine göre “şifreli telgraşar”dır (Dünder, 2001: 227). Yani iskânîşlerini koordine eden kurumlar (temelde AMMU teşkilatı) ve bunlarınbağlı olduğu mercii (İT yönetimi, özelde ise Talat Paşa) arasında geçen yazışmalarda büyük bir hassasiyet göze çarpmaktadır.

Yaşanan kavram kargaşası 3 Ocak 1918'de toplanan Meclis-i Ayan oturumundadile getirilmiş, bir soru üzerine dönemin Aşair ve Muhacirin Müdür-iUmumisi Hamdi Bey şöyle bir yanıt vermiştir: “Mülteci, ahval-i harbiye dolayısıyla düşman istilasına uğrayan yerlerden dâhile, yani hududun gerisineiltica eden, bilatefrik ve cins ve mezhep bütün ahaliye diyoruz. . .Düşmanistilasına maruz kalan Memalik-i Osmaniye'den. Yani huduttaki vilayetlerdenaksam-ı dahiliyeyi vatana, düşman istilasıyla gelen ahaliyemülteci diyoruz. Ba ahitname diğer bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere,mesela bugün Yanya'dan, Toyran'dan, Manastır'dan gelenlere demuhacir diyoruz.” (MAZC, D.3, İ.4, C.I: 207).

İskân işleriyle görevlendirilen bir numaralı kurumun başındaki yetkilininaçıklamalarından da anlaşıldığı gibi, anlaşma ile başka bir devlete bırakılantopraklardan gelen kimseler muhacir olarak kabul edilmektedir. Fakat işgaleuğramış, ancak resmi olarak akıbeti belli olmayan topraklardan kaçarak,iç bölgelere sığınmış kişiler mülteci sayılmaktadır. Mülteci ve muhacir statüleriarasındaki farka sebep olan temel husus; muhacirlerin kalıcı olarak, yaniyerleşmek üzere gelmiş olmaları; mültecilerin ise işgalin sona ermesininardından geri dönebilecekleri düşünüldüğünden kendilerine geçici bir gözlebakılmasıdır. Mültecilikten muhacirlik statüsüne geçişin yolları tümüylekapatılmış değildir.

Pratikte, devlet her iki kesime de yardım etmeyi öngörmekle birlikte, statüolarak muhacirler, mültecilere nazaran daha avantajlı koşullara sahiptirler.“Örneğin, ülkeye geldikleri tarihten itibaren muhacirlere iki yıl süreyle tanı-nan mali vergi muaşyetinden işgale uğrayan Osmanlı vilayetlerinden gelenmültecilerin yararlanmasına kesinlikle izin verilmiyordu” (Öğün, 2004: 8).Muhacirlere biraz ahd-i vefa ve başka politik hesaplar gereği zorunlu olarakkucak açan Osmanlı Devleti, kalıcı yerleşime tabi tuttuğu bu kesimin yerleşme,barınma ve yeniden üretici hale gelmesi için hayli olanak sunuyordu. Aynı yardımların mültecilere de yapılması fuzuli görülüyordu, çünkü geridönme koşulları oluştursa yapılan yardımlar boşa gitmiş olacaktı.

Osmanlı Devleti, mülteci kavramını ilk kez bu dönemde kullanmamıştır. Yeniolmayan bu statüyü, daha önce İran'dan, Cezayir'den, Trablusgarp'tan veBingazi'den “işgal”

sebebiyle kaçan göçmenler için de kullanmıştır (İpek,2006). 18. yüzyılın sonundan beri göçmenler sorunuyla meşgul olmak zorundakalan Osmanlı Devleti, 1913 yılına kadar kalıcı bir teşkilat ve standart biryaklaşım, politika uygulamaya koyamamış, göçlerin yaşandığı dönemlerdegeçici örgütlenme ve politikalarla göçmenleri “uygun yerlere yerleştirerek”çözüm olmaya çalışmıştır. İlk kez 1913 yılında İttihat ve Terakki yönetimi tarafından çıkarılan, İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi ve ardından kurulan İskan-ıAşair ve Muhacirin Müdüriyeti (İAMM) teşkilatı vasıtasıyla genel birpolitika belirlenip, iskân işleri planlı bir uygulamaya tabi kılınmıştır. Bu dönemdekurulan İAMM, 1916 yılında yeniden düzenlenerek AMMU (Aşair veMuhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi) adını almıştır. Devletin iskân politikalarında yeni bir dönemin başlangıcı olan İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi’ndemuhacir ve mülteci arasındaki ayrım, 2. Madde’de şöyle izah edilmektedir:“Muhacirin iki kısımdır: Birincisi hükümet-i metbu’alarından istihsal-i mezuniyetleterk-i tabiiyet ederek gelenler; ikincisi mülteci olarak gelip de tabiiyet-i Osmaniye dahil olmak istid’asında bulunanlardan hükümetçe muhacirsıfatıyla kabulüne karar verilenlerdir.”

I. Paylaşım Savaşı’nda mülteci statüsünde değerlendirilen kitle; gizli yazışmalarda açıkça etnik ayrıma tabi tutularak iki farklı grup biçiminde adlandırılırve bu adlandırma üzerine ayrı politika ve uygulamalara tabi tutulurlar. Budurum İttihat ve Terakki’nin kamuoyundan gizli yürüttüğü politikaların veçalışma tarzının dışavurumundan öte bir şey değildir. Kamuoyuna açık yayınlarda mülteciler olarak tanımlanan kitle, gizli yazışmalarda açıkça Kürtmülteciler ve Türk mülteciler diye ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrıma istinadenyerleşim bölgeleri de ikiye taksim edilmekte ve her birisi için ayrı bir iskân politikası öngörülmektedir. Burada Kürt mülteciler için öngörülen iskân politikasını ayrıntılı olarak işleyeceğiz. Ancak, savaş koşullarından yararlanarak,Mayıs 1916 yılında uygulamaya konulan bu politikaların önceki yıllara uzananbir hazırlık döneminin olduğunu biliyoruz. İttihatçıların Kürt algısını şekillendirençalışmalar, araştırmalar ve uygulamalar başlı başına ayrı bir araştırma ve yazı konusu olduğu için, başka bir çalışmada bunu ele almak üzereşimdilik bu konuya girmeyeceğiz.

Kürtlerin Yeniden İskânı

İttihatçıların; Kürtleri geri, medeniyet dışı, ancak asimile edilip TürkleştirilebilecekMüslüman bir topluluk olarak gördükleri anlaşılıyor. Kürtler savaşinhemen öncesinde ve savaş esnasında, her zamanki gibi geleneksel parçalıbir duruşa sahiptirler. Bu süreçte Bitlis’te, Botan’da ve Musul’da isyanlar vardır. Bir kısım Kürt, Osmanlı ordusu safında Ruslara karşı savaşa katılmıştır.Başka bir grup Kürt ise Ruslarla işbirliği arayışı ve anlaşma içindedir. Bu noktadaözellikle Bedirhani Abdurrezzak ve Koçgiri Aşireti reisi Alişer Bey’in isimleri zikredilmelidir. Dersim Kürtlerinin bu dönemde de isyan içinde oldukları ve Osmanlı ordusunun Dersim’e askeri harekât düzenlediği de bilinmektedir.Kürtlerin yaygın isyanlarının ve bir kısım Kürtlerin de Ruslarla ilişki içinde olmasının Osmanlı devletini rahatsız ettiği muhakkak.

İttihatçılar I. Paylaşım Savaşını, Anadolu’yu ve Kürdistan’ı Türkleştirmek için bulunmaz bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bundan hareketle belirlenen sınırlarıçerisinde Türklerin genele yaygınlığını ve çoğunluk haline gelmelerini sağ-lamak için gayri-Türk etnik gruplara yönelik farklı politikalar uygulamayasokmuşlardır. 1915 yılının sonlarına doğru neredeyse tamamlanmış olan “Ermeni Tehciri”nin ardından, Erzurum’dan, Bitlis’ten, Van’dan ve Erzincan’danişgal dolayısıyla göç etmiş olan Kürtleri hedefeyen yeni bir

tehcir uygulaması devreye sokulur. O dönem bölgede görev yapmış olan 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa hatıralarında bunu açıkça ifade eder: “Cepheye vardı-ğında büyük ölçüde Ermeni göçü bitmişti. Münferit bazı istenmeyen hareketler bilinir ve duyulursa büyük bir içtenlikle engellemeye çalışıyordum. Fakat memleketleri istilaya uğrayıp bu tarafa göç ve iltica etmiş olan Kürt aşiretlerinin Batı vilayetlerine gönderilmesine hükümet tarafından teşebbüs olunmuştu ki, bunun da büyük ölümlere ve başka türlü zararlı olaylara sebebiyet vermesi düşünülebilirdi. Dolayısıyla Kürt aşiretlerinden süvari teşkiledeceğimi öne sürerek bu göçün engellenmesine, elden geldiğince çalıştım. Bu sayede aşiretler civardaki boş arazide yerleştirilerek bir ikisinden de oldukça faydalı ve değerli süvari kıtaları teşkil edilebildi.” (Ahmet İzzet Paşa, 1992: 256-257)

Bahsi geçen Kürt politikası 1916 yılından itibaren adım adım devreye sokulur. İlk yapılan icraat önceki yıllarda batı bölgelerine iskân ettirilmiş Kürtler durumları hakkında valilerden ve mutasarrıflardan bilgi istemek olur. Hangi vilayetlerde ve livalarda ne kadar Kürt bulunmaktadır, yerli ahali ile ilişkileri ve intibakları ne düzeydedir, kendi dillerini ve asli (milli) geleneklerini koruyorlar mı vb. soruları hızla araştırarak, ayrıntılı açıklamalar göndermeleri istenir. Talat Paşa imzasıyla 26 Ocak 1916 tarihinde batıdaki bazı vilayetlere ve livalara gönderilen şifreli telgraf aynen şöyle diyor:

“Konya, Kastamonu, Ankara, Sivas, Adana, Aydın ve Trabzon vilayetleriyle Kayseri, Canik, Eskişehir, Karahisar, Niğde mutasarrıflıklarına

Şifre

Ahval-i harbiye dolayısıyla dâhile iltica eden Kürtlerin Anadolu vilayet-i garbiyesine sevkleriyle müteferrikan iskanları mutassavır isede evvel emir de dâhil-i vilayet/livada Kürtler ve Kürt köyleri hakkında tafsilatlı malumat alma icab ettiğinden: Nerelerde ne kadar Kürt köyleri vardır? Lisan ve adet-i asliyelerini muhafaza ediyorlarmı? Türk köylüsü ve köyleriyle münasebetleri ne derecededir? Seriantahkikat icrasıyla mufassalan ve ilave-i mütaaalalarıyla birlikte inbası.” (Dündar, 2001: 140)

Bu telgrafın ardından vilayetler ve merkez arasında bir dizi yazışmanın ve haberleşmenin olduğu anlaşılıyor. Bu yazışmalardan birinde Talat Paşa, 16 Nisan 1916 tarihinde Sivas vilayetine çektiği telgrafta, Kürtlerin kendi aralarında hangi dili konuştuğunu, Türkçeye aşina olup olmadıklarını sorar (Dündar, 2001: 140). Mayıs ayına doğru gelindiğinde Kürtlerin yeniden iskânına dair politika netleşmeye başlar. İşgal sebebiyle yaşadıkları yerlerden kaçarak Diyarbakır, Sivas, Mamuret’ül Aziz gibi vilayetlere sığınan “mültecilerden” Kürtolanlar, müteferrikan (dağınık, ayrı ayrı) batıya, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelere, Türk mülteciler veya Türkleşmiş olan ahali ise Kürt bölgelerine, sı-nır boyları ve tren hatları gibi stratejik önemdeki yerlere yerleştirilecektir. Kürtlerin aşiret hayatını, aralarındaki toplumsal dayanışmayı ve milli duygularını korumalarını engellemek için topluluk içinde ileri gelen kişiler topluluktan soyutlanmak suretiyle şehir ve kasaba merkezlerinde tutulacak, alt tabakaise gittikleri yerlerde köylere dağınık vaziyette yerleştirilecektir. Göç edemeyecek durumda olan hasta, yaşlı, kimsesiz kadın ve çocuklar ise bölgedeki “Türk” köylere yerleştirilecek ve iâşe edilecektir. Mültecilerin kalabalık sayıda bulunduğu, en önemli merkezlerden biri olan Diyarbakır vilayetine Talat Paşa tarafından 1 Mayıs 1916 tarihinde çekilen şifreli telgraf, Kürt mültecilere uygulanacak iskân yöntemlerini açıkça ortaya koyar:

“Diyarbakir Vilayeti’ne Şifre

C. 18 Nisan 332 şifreye Kürt mültecilerini Urfa, Zor gibi haval-i cenubiyeyegöndermek kesinlikle caiz değildir. Bunlar oralarda ya Arablaşmak veyahud milliyetlerini muhafaza itmek suretiyle yine gayri müşd ve muzır bir anasır halinde kalacakları cihetle matlubhasıl olamayacağından mültecilerin ber-vech-i zir sevk ve iskanları lazımdır.

1- Türk mülteciler ile Türkleşmiş kasaba ahalişi Urfa, Maraş, Ayıntab cihetlerine sevk ve oralarda iskan olunmalıdır.

2- Kürt mültecilere gittikleri yerlerde aşair hayatını yaşamamak ve milliyetlerini muhafaza edememe için aşiret reisleri behemahal efraddan ayırmak lazım geldiğinden bunlar arasında ne kadar zi nüfuzeşhas ve rüesa var ise efraddan bilatefrik Konya, Kastamonu vilayetleriyle Niğde ve Kayseri sancaklarına ayrı ayrı sevk edilmelidir.

3- Müşak-ı sefere tahammülü olmayan alil ve ihtiyarlar ile kimsesiz ve fakir kadın ve çocuklar Maden kasabasıyla Ergani ve Behremaznahiyeleri gibi Türk köyleri bulunan mahallerde ve Türkler arasındamüteferrikan iskan ve iaşe edilecektir.

4- Mevadd-ı sabıka haricindeki diğer mültecilerde Amasya, Tokat livalarıyla Malatya’nın münasib mahallerinde müteferrikan iskan edilmek üzere o havaliye müteferrik bir surette sevk edilecektir.

5- Sevk edilen mahallerle muhabere edilmekle beraber oralarca suret-i tevzi ve iskan hakkında olunacak muamelenin tayin ve işari için ne miktar mültecinin hangi tarihte nerelere sevk edildikden nezarete de malumat verilecektir.” Fi 19 Nisan sene 332 (Dündar, 2008: 500-501).

Mayıs ayı içerisinde benzer içerikli birçok talimatnamenin farklı vilayetlere ve livalara gönderildiği bugün deşifre olmuştur. Kürt mültecilerin yeniden iskânatabi tutulacağı batı vilayetleri yetkililerine gönderilen talimatlarda, Kürtlerin milli varlığını unutmaya hizmet edecek iskân usullerinin uygulanması salık verilirken; Türk mültecilerin yerleştirilecekleri Kürt bölgelerinde nüfus olarak çoğunluğu sağlayabilmeleri için alınması gereken tedbirler belirtilir. Örneğin, Urfa, Maraş ve Ayıntab mutasarrıflıklarına çekilen 4 Mayıs 1916 tarihli telgrafta, Diyarbakır’daki Türk mültecilerin bu livalara geleceğinin kendileri tarafından bilindiği belirtilmekte ve gerekli yardımları (iaşe, kuvvet vb.) yapmaları istenmektedir. Bununla birlikte bu bölgede bulunan Kürtlerin toplu iskânlarının engellenip, rüesanın şehir merkezlerinde tutulmasının yanında, köylülerin kasabanın kuzeyinde bulunan Türk köylerine ikişer-üçer hanedağıtılmalarını istenir (Dündar, 2008: 502-503).

Fazla mesai yapmış olmalı ki aynı gün (4 Mayıs) Talat Paşa Ankara, Konya, Hüdevendigâr, Kastamonu vilayetlerine ve Kayseri, Niğde, Kütahya mutasarrıflıklarına bir telgraf daha gönderir. Diğerleriyle benzer içeriğe sahip olan bu telgrafta Diyarbakir, Sivas, Erzurum ve Mamuret’ül Aziz vilayetlerinde bulunan Kürt mültecilerin batıya sevklerinin kararlaştırıldığı bilindiğini, Kürtler o bölgelere vardıklarında yerli ahali arasında yüzde beşi geçmeyecek tarzda köylere dağıtılarak iskân edilmelerini emreder. Dört maddelik talimatın 4. maddesinde ise Kürt mültecilere

uygulanacak iskân siyasetinin önemliyonlerinden biri dile getirilir: “Bütün bu mülteciler bil’ahirede [sonradan]memleketlerine iade idilmeyeceklerinden muhacirin gibi emlak-ı metrukedenve arazi tefvizi [dağıtım] suretiyle idare idilecek ve hususat-ı salifeye[geçen] muktezi masarifat muhacirin tahsisat-ı umumiyesinden tesviye idilecektir”(Dündar, 2008: 505).

Mülteciler konusunu ele alan çeşitli kaynaklarda Diyarbekir gibi bazı vilayetlerdebiriken Kürt mültecilerin buralarda barındırılıp iâşe edilmesi yerine batıya sevk edilmesinin nedeni olarak, çoğunlukla, iâşe ihtiyacının altından kalkılamadığı, var olanın ancak ordunun ihtiyaçlarını karşıladığı vb. gerekçelerini sürülür. Yüz binlerce insanı barındırmak ve iâşe etmek adına akıbeti belirsizbir ölüm yolculuğuna çıkarmak yerine ihtiyaçlarını ayağına götürmekdaha kolay, daha masrafsız ve daha az risk barındırır iken, bu açıklamalartatmin edici olmaktan uzaktır. Şifreli telgraşardan da anlaşıldığı gibi iâşe kıtlığından dolayı sevk edilmiyor insanlar, bir amacı ve hedeş olan sistemli biriskân politikası yürütülmektedir. Bu amaçla mülteciler Türk ve Kürt diye ikiyeayrılarak, farklı iskân bölgelerine ayrılıp farklı bir usulle iskân edilmeleriöngörülmektedir. Batıya göç ettirilen Kürt mülteciler burada “kati” iskâna tabikılınmak suretiyle, bir daha geri dönemeyecek tarzda yerleştirilmektedir.

Bu durumda olan Kürt mülteciler, bundan sonra muhacir statüsünde muameleyetabi tutulurlar. Muhacirin tahsisatından yararlandırılmak suretiylekendilerine hane ve arazi dağıtımı yapılması öngörülür. Kati iskâna tabi kı-lınması istenen Kürtler gittikleri bölgelerde kayıt defterlerine “yerli” olarak yazılırken, Türk mülteciler “yabancı” defterine kaydedilir. “Ancak sevk edilenyerlerde kalıcı olarak yerleştirilmeleri kararlaştırılanlar yerli defterine kaydediliyorlardı.Bu yüzden Niğde ve Adana gibi vilayetlerde bulunan Kürt mültecileri yerli defterine, Türklerin ise vilayetlerdeki muhacir dairesine gönderilecekyabancı defterine işaret konularak kayıt edilmeleri isteniyordu. Yabancıdeftere yazılan mülteciler, ya vatan-ı asliyelerine iade edilecek veya iktidarın gerekli göreceği stratejik bölgelere sevk edilebileceklerdi. Yabancıdeftere kayıt edilenlerin hiçbir suretle yerlerini terk etmelerine izin verilmiyordu”(Dündar, 2001: 218).

İT hükümetinin Kürtleri bir tehlike unsuru olarak gördüğü ve Kürtlere güvenmediği anlaşılıyor. Osmanlı ordusu ile birlikte savaşı bazı aşiretler dı-şındaki bütün Kürtler güvenilmez diye kodlandığı için, cepheye yakın yerlerdeiskân edilmeleri yasaklanıyor. Buralara Türk mültecilerin yerleştirilmesiistenerken, “hiçbir sebep ve bahane ile başka bir mahalle sevk edilmemesitamamen tembih” ediliyor (İpek, 2006: 141). Kürtlerin bu iskân politikasındanrahatsızlık duydukları ve hatta farklı çare arayışlarına girdiklerine ilişkinde bilgiler var: “1 Kasım 1916 tarihinde AMMU’dan Diyarbekir’e bir şifreli telgrafçekilir. Telgrafta Mardin ve Karacadağ civarında bunan Kürt mültecileriniçerilere sevk edileceklerini işitip Viranşehir ve Beşiri’deki aşiretlerin arasına karışarak savuştukları haberlerinin alındığı belirtiliyor ve bu gibi durumların bir daha yaşanmaması ve kaçanların yakalanıp iskân mahallerine gönderilmesiemrediliyordu” (Dündar, 2001: 147).

Kürt mültecilerin sevkini toplu olarak yapılması emredilir. Batı bölgelerinedağıtılmadan önce Kürt mültecilerin temel toplanma yeri Konya olarak belirlenirve buradan dağıtılması öngörülür. AMMU teşkilatının, bütün bu sevkیاتboyunca gerekli olan ihtiyaçları karşılaması için tedbir alması, iâşesindenbarınma koşullarına kadar gereken her şeyi yapması emredilir. İâşenin karşılanmadığı yerde mülteci başına belli bir miktar para verilmesi kararı alı-nır. Hastalar için seyyar hastaneler, açıkta kalmış yetim çocuklar için

yetimhanelerkurulması, acizlerin sorunlarının çözülmesi istenir. İlgili birimler tarafından mültecilerin sorunlarının çözülmesine dair birçok karar ve talimatname çıkarılmışsa da, bunların büyük oranda kâğıt üzerinde kaldığı anlaşılıyor. Gerek savaş koşullarının doğurduğu imkânsızlıklar, gerek kararları uygulamakla görevli memurların açgözlülüğü, gerekse de karar alıcıların, mültecilerin sefalet içerisinde ölümleri karşısındaki duyarsızlıkları, belirsizlik içerisindeki bu yolculuğun çok acı sonuçlara yol açmasına sebep olur.

Yeniden iskân edilmek üzere yollara dökülen Kürt mültecilerin birçoğu ihtiyaçları karşılanmadığı için açlıktan, bulaşıcı hastalıklardan ve de soğuktan donarak ölür. Birçoğunun işleri karşılanmadığı gibi, vaat edilen paralar da ödenmez. Dönemi yaşayanların anılarında dağ başlarında kabileler halinde soğuktan donmuş, kentin kenar mahallelerinde ya da istasyon köşelerinde çaresizlik içerisinde öbek öbek bekleyen veya ölmüş mültecilerin resmi tasviredilir. Mültecilerin toplandığı önemli merkezlerden olan Urfa'da, yaşanan durumun vahametini duyurmak amacıyla bazı kişilerin 16 Şubat 1918 tarihinde Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerine gönderdikleri telgrafta yaşananlar şöyle anlatılır: “Açlık yüzünden insanlar her gün ölmektedir. Canlı cenaze halinde dolaşmakta olanlar da hayattan bıkmışlardır. Pek çok insan bir parça ekmek bulabilmek ümidiyle bütün mahalleleri dolaştığı halde yiyecek bir şey bulamamaktadır. Açlık yüzünden feryat eden çocuklarını ölümden kurtarmak ümidiyle boğazlanmış davar kanı yemek üzere kasap ve salhanelere koşan zavallı annelerin yüzde 80'i eli boş dönüyor. Bir kısmı da temin edemedikleri hayvan leşleriyle hayatta kalmaya çalışıyor. Taşra halkıysa hayvanlar gibi otlamak sevdasıyla şuraya buraya koştukları halde bu mevsimde bir şey bulmaları mümkün olamıyor” (Öğün, 2004: 50).

Mültecilerin sevkine ilişkin, yeniden iskân politikasının çerçevesini belirleyen bir talimatname den bahseden, dâhiliye defterine kayıtlı birçok arşiv belgesi, evrak var. 1916 tarihli olduğunu tahmin ettiğimiz bu talimatnamenin kendisini bütün aramalarımıza rağmen bulamadık. Bahsi geçen talimatnameye atıfta bulunan belgelerden birinde talimatnamenin bazı maddelerinin içeriği veriliyor: “... Dâhiliye Nezaret-i Celilesinin 16 Mart 332 tarihli tahrirat-ı umumiyesiyle irsal buyurulub (gönderilip) muhacirin dairesinde bulunan talimatnamenin dördüncü maddesinde Türk mültecilerin suret-i kat'i de kayd ve tescili netice-i harbde tayin edebilecek bir keyfiyet olduğundan bunların şimdilik ta'yin edilecek menatik da muvakkaten (geçici) iskan edileceği vesekizinci maddesinde Kürd mültecilerinin muharebeden sonra dahi memleketlerine iade olunmayacağına, bunların ta'yin idilen menatik da iskân olunduklarını müteakib mahalli sicil-i nüfusa kayd edilerek hiçbir vesile ile başkatarafa azimetlerine (gitmelerine) müsaade edilmeyeceği muharrerdir (yazılıdır) ...” (BOA, DH. SN. THR. 77,47).

Aynı talimatnamenin dokuzuncu maddesinde Kürtlerin iskân edileceği mıntıkların yazıldığını başka bir evraktan öğreniyoruz. Aynı belgede Rusların savaşta Osmanlı ordusu tarafından geri püskürtüldüğünü duyan Kürtlerin vatanlarına geri dönmeye başladıkları ve bunun bahsi geçen talimatname uyarınca engellenmesi gerektiği vurgulanır. “Bitlis ve Muş'un istirdadını [gerialındığını] haber alan Kürtlerin memleketlerine avdet etmeye başladıkları şair ve muhacir müfettişliğin telgrafından anlaşılmaqda ve mülteciler hakkındaki talimatnamenin 8. maddesi bunların vaziyetini tayin etmekte oldu-ğu hiçbir suretle avdetlerine müsaade olunmayıp 9. maddedeki menatik-ı iskaniyelerine sevki muktezidir” (Dündar, 2001: 148). Yani Kürtlerin iskân edildikleri mahallerini terk

etmelerine müsaade edilmemesini isteyen hükümet, aynı zamanda buna kalkışanların geri gönderilmesini talep eder.

Mültecilerin Sayısı

Mülteci hareketi, daha savaşın başladığı ilk günlere kadar uzanır. İlk mülteci kaşlesi Kasım 1914'de İran tarafında yaşayan Kürtlerden oluşur. Urmiye, Hoy ve çevresinde yaşayan Kürtler Osmanlı Devleti ile işbirliği içinde olduğu gerekçesiyle Rus ordusu tarafından yerlerinden çıkmaya zorlanır ve sürülür. Hadisenin evveliyatı vardır ki, bunu da dönemin Naşa Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Meclis-i Mebusan'daki sorgusunda, Teşkilat-ı Mahsusa'ya ve İT'nin gizli çete faaliyetlerine bağlar: "Bir hadise daha vaki oldu ki nevahi-i şarkiyede [şark taraşarında], oralara sevk olunan çeteler yüzünden, vukuagelen fecayı'dir (...) Bu asr-ı medeniyette İngiliz, Rus kuvvetlerine karşı çetelerin hiçbir tesiri olamayacağı müsellemdir. Bu çeteler nevahi-i şarkiyeye Hoy ve Selmas ahalisine gitmişler ve orada bir takım mütedeyyin, safdil ve cesur Kürtleri teşvik ederek Rus askerine karşı kıyam ettirmişler. Bunun üzerine Ruslar da Kuva-yı Külliye ile gelerek bu safdil aşiretlerin köylerini kamilentahrip ve muteberanını katl ve imha etmişlerdir..." (Kocahanoğlu, 1998: 129). Osmanlı Padişahı'nın 14 Kasım 1914'de Rusya'ya savaş ilan etmesinin hemen ardından Ruslar bu bölgedeki Kürtleri sürgüne başlamış ve göçetmek zorunda kalan Kürtler ağırlıklı olarak Musul eyaletine sığınmıştır.

1915 yılının ilkbaharından itibaren Rus ordusunun ilerleyişi ile paralel, sınır bölgelerinden başlamak üzere Kürtler yaşadıkları yerlerden kaçmaya başlamıştır. Sınır bölgesindeki bir kısım Kürdün İran tarafındaki güvenli bölgelerine sığındıkları, uzun bir süre burada kaldıktan sonra geri döndükleri biliniyor (Öğün, 2004; Kaya, 2007). Rusların işgal ettiği Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerinin nüfusunun ağırlıklı bir kısmını Kürtler oluşturmaktadır. Ancak Türk nüfusun da yaşadığı bölgede Laz, Çerkez gibi gayri-Türk, ama dinen Müslüman etnik gruplara mensup insanlar da yaşamaktadır. Fakat mülteciler konusunu edinen belgelerde bu nevi bir çeşitliliği göz ardı eden, Türk mülteciler ve Kürt mülteciler tarzında, ikili bir ayrıştırma kullanılmıştır. Buna rağmen mültecilerin sayıları hakkında yapılan yazışmalarda ve haberlerde etnik bir sınışıandırma yapılmadığı, toplu olarak yansıtıldığı gözlenmektedir.

Mültecilerin sayıları hakkında net, somut rakamlara ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Öncelikle devletin yetkili birimleri tarafından verilen sayılar, kendilerinin bilgisi, desteği ve yönlendirmesi altında olan mültecileri kapsamaktadır. Oysa işgalin başlaması ile birlikte korku içinde yerini yurdunu terkeden, herhangi resmi bir kurumdan bağımsız göç eden binlerce insan, verilen rakamın dışındadır. Yine resmi rakamların göçten sonraki yıllara ait olması bilginin güvenilirliğini olumsuz etkilemektedir. En önemli sorunlardan birisi de hayatını kaybeden insanlar hakkında hiçbir istatistikî verinin bulunmaması, kaydının tutulmamış olmasıdır. Tahmini rakamların Çanakkale Savaşı'nda ölenlerin iki mislini işaret ettiğini düşündüğümüzde yollarda açıklıktan, susuzluktan, soğuktan, saldırılardan ölenlerle birlikte mültecilerin sayısı hayli artmaktadır. Dolayısıyla verilen rakamlar okunurken bütün bunlar gözönünde bulundurulmalıdır.

Ekim 1916'da Dâhiliye Nezareti tarafından düzenlenen bir belgede mültecilerin sayısı 659.100 olarak verilmekte ve il il şöyle bir dağılım yapılmaktadır: Trabzon ve Erzurum'un doğusundan Samsun'a 79.100 mülteci göç etmişti. Yine Erzurum mültecilerinden Sivas'a gidenlerin sayısı da 300.000 idi. Erzurum'undığı ve güney yanı ile Van'dan

Mameratülaziz'e gelen mülteci sayı-sı ise 80.000 idi. Van ve Bitlis'ten Diyarbakır'a 200.000 mülteci gelmişti. Neredengeldiği kesin olarak bilinmeyen mültecilerin yekunu ise 43.800 idi(Kaya, 2007: 22). Meclis-i Ayan da 1917 yılı başında yapılan bir görüşmedemültecilerin sayısı hakkında "belki de 1.200.000'i aşıyor" değerlendirmesi yapılır (MAZC; D;3, İ;3, C;1 : 228). Aynı şekilde 24 Mart 1918 tarihinde MeclisiAyan da konuşan Aşair ve Muhacirin Müdür-i Umumisi Hamdi Bey kayıtlarageçen mülteci sayısının 825.991 kişi olduğunu, ancak kayıtlara geçirilemeyenlerinhesaba katıldığında bunun bir buçuk milyonu bulduğunu açıklar(MAZC; D;3, İ;4, C;2 : 217).

Tasvir-i Efkâr Gazetesi 11 Mayıs 1919 tarihli sayısında, resmi bir belgeye (layihaya)dayandırmak suretiyle, yaşayan ve ölü mültecilerin toplam sayısını(Trabzon vilayetini de kapsayan tarzda) bir milyon altı yüz bin civarında göstermektedir:"Mültecilerin hicret eylediği beş vilayetin [Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van ve Erzincan] kabl-el-harb [savaş öncesi] nüfus-ı islamiyesi (2 623484) kişi olmasına nazaran bunlardan (902 865) nefer salimen dâhile ilticaeylemiş (300 000) kadarı memleketlerine gitmiştir. Elyevm (672 847) Müslümanmemleketine avdete müheyya [hazır] bir halde bulunmaktadır. Umum zayıat ise tamam (701 166) bedbahttan ibarettir." Aynı belgede mültecilerinvilayetlere göre dağılımı da yapılmış: Buna göre, Erzurum vilayetinininsavaş öncesi Müslüman nüfusu 704.573 kişidir. İşgal ve saldırılar dolayısıyla mülteci konumuna düşenlerin sayısı 448.277 kişi olup, 207.105 kişininöldüğü belirtilmektedir. 282.201 kişinin hükümetin yardımıyla dönmeyi beklediği (rakamlarda tutarsızlık var) söylenirken, Erzurum'un bu süreçte Müslümannüfusunun %29'unu kaybettiği dile getirilmektedir.

Bitlis'in; 361.610 olan savaş öncesi Müslüman nüfusundan 253.131 kişi mülteci konumuna düşmüş, bunlardan 108.484 kişi hayatını kaybederken, 144.647 geri dönüş için beklediği söylenmektedir. Van vilayetinden göçedenlerin kesin rakamı verilmemekle birlikte, 108.000 kişinin hayatını kaybettiğini, 100.000 kişinin Anadolu'da mülteci konumunda bulunduğunu vesavaş öncesi Müslüman nüfusun da 308.000 kişi olduğunu yazmaktadır. Erzincansancağının savaş öncesi Müslüman nüfusu 148.672 kişiden oluşmaktadır. Neredeyse nüfusun yarısına tekabül eden 79.238 kişinin mülteci durumunadüştüğü sancakta ölümlere dair verilen rakam 5.434 kişidir. 15.000 kişinin geri dönüş için hazır beklediği söylenmektedir, ancak 50.000'e yakın kişinin durumları hakkında bilgi verilmiyor. Trabzon vilayetine dair ise; savaşöncesinde 1.100.624 kişilik Müslüman nüfusa sahip olduğu, 354.142 kişininmülteci durumuna düştüğü, bunlardan 223.143 ünün hayatını kaybettiği, 130.999 kişinin de geri dönüş için hazır beklediği söylenmektedir.

Vilayetlerin nüfusları konusunda başka kaynaklarda farklı rakamlar yayınlandığını biliyoruz. Ancak bunlar arasında çok büyük uçurumların olmadığını gözlemlediğimiz için yukarıdaki tabloyu verdik. Elbette ki bu sayılar mutlakolarak okunmamalıdır. Vilayetlerin nüfusu konusunda durum böyle olsa damülteci konumuna düşenlerin sayıları, ölenler, geri dönenler ya da dönmeyibekleyen veya dönmeyip yerleşmiş olanlar hakkında verili rakamlar çok dahafazla ve sorunludur. Ayrıca vilayet bazında verilen rakamlarda etnik aidiyet gözetilmeden Müslüman ahali tarzında toptan yansıtılması göç etmeye zorlanan Kürtlerin gerçek sayısını açığa çıkarmayı da imkansızlaştırıyor. En azından şimdilik sahip olduğumuz belgeler buna elvermiyor. Fakat yukarıda Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde verilen rakamları toparlarsak Kürtlerin nüfus olarak ağırlıkta bulunduğu üç vilayet ve bir sancakta savaş öncesinde Müslüman nüfus olarak 1.522. 955

kişinin yaşadığı ve bunun neredeyse üçte ikisinin (988.646 kişi) yeriniyurdunu terk ederek mülteci konumuna düştüğünü görüyoruz.

Kürtlerin Kaleminden Yeniden İskânları

Ekim 1918'deki Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'da bulunan Kürt aydınları tekrar basın-yayın faaliyetlerine ve örgütlenme çalışmalarına girişirler.Kürtler adına ilk kez siyasi talepler ileri süren bir örgüt olarak KürdistanTeali Cemiyeti, mütarekeden kısa bir süre sonra kurulur. Cemiyetin yayın organıolarak Jin Dergisi; yine Bedirhanilerin denetiminde çıkan Kürdistan Gazetesive ayrıca Serbesti Gazetesi; bu dönemde Kürtlerin yaşadığı sorunlarave mülteci konumuna düşen Kürtlerin çektiği sıkıntılara sayfalarında yer verir,seslerini duyurmaya çalışır. Biz de bu başlık altında ismi geçen gazetelerdeçıkan haberlere ve yazılara, ayrıca yaşananlara tanık olmuş Kürt aydınlarının yazılarına ve değerlendirmelerine yer vererek, Kürt Mülteciler sorununun,o gün nasıl algılanıp yorumlandığını vb. ortaya koymaya çalışacağız.Kürdistan Gazetesi'nde çıkan bir yazıda Kürtlerin maruz kaldığı durum “tehcir”olarak değerlendirilmektedir:

“Tehcire (zorla göç ettirme) gelince, tehcir Ermenilere mahsus değildir.Bilhassa Ermenilerin tehciri bir kere olmuşsa Kürtlerin tehciribirçok defa sürüp gitmiştir. Kürtlerin tehciri konusunda başağrıtmam,fakat muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi (Göçmenler GenelMüdürlüğü) tarafından göçmenlerin yerleştirilmesi (Kürt göçmenlerinemahsustur) hakkında yayınlanmış olan talimatnamenin ikimaddesini aşağıda aktarıyorum:

Madde 12- Kürtler ufak tefek kaşlelere ayrılıp silahlarından arındırılarak değişik bölgelere gönderilecek ve orada genel nüfusun yüzdebeşini geçmeyecektir... vs... ve Kürt reisleriyle, molla ve nüfuz sahibikişiler diğer kişilerle birlikte sevk olunacak ve orada bunlar diğerkişilerle ilişkide bulunmayacak şekilde ayrılacak ve hükümet gözetimialtında bulundurulacaktır.”(Göldaş, 1991: 122)

Jin Dergisi yazarlarından Abdurrahim Rahmi, ‘Kürt Göçmenler Ne Durumda’başlıklı yazısında göçün sebep olduğu ölümlere dair ilginç bir orantısallıkkuruyor: “Acaba hangi milletten olursa olsun, 120 haneli bir köyden 10 kişininkaldığını başka bir milletin felaketli serüveninden okumak mümkünmüdür? Bunlar ne oldu, niçin yok oldular?” (Göldaş, 1991 : 121) diye sormaktadır. Jin'in aynı sayısında “okuyucu mektubu” köşesinde Hakkârili Ramazanisimli bir Kürt yaşadığı felaketi anlatırken, memlekete dönüş arzusundüle getirmekte; “...Akrabalardan yalnız Hurşid, İhsan, Mehmet Beylersağlıklı olup, özellikle selam ederler. Kardeşim İhsan Bey, ilk bahardan berimemlekete dönmüş ise de nerede olduğundan habersizim. Resul Bey ile KadirBey sizlere ömür. Kardeşi Osman Bey, Oromer aşireti reisi Çeto ağaninyanındadır. Sadi Beyin aşiretinden tek kişi kalmamıştır. Ubeydullah Beyinküçük oğlu, siz sağolasınız. Tüm köy halkımızdan 16 kişi kalmıştır. Şimdilikkişin başlaması dolayısıyla memlekete gidemeyeceğimizden zorunlu olarakbahara kadar burada vakit geçireceğiz.”

Bu değerlendirmelerden de anlıyoruz ki, batıya zorla göç ettirilen Kürt mültecilerdenbirçoğu, herhangi bir yardım ya da yerleştirme işlemi yapılmadığıiçin ortada kalmış, ya kendi başının çaresine bakmak ya da ölmek seçeneklerindenbirine zorlanmıştır. 22 Nisan 1919 tarihli Kürdistan Gazetesi'nde BedirhaniMuhammet Osman “Kürt Mültecileri Ne Olacak” başlıklı yazısında, Kürt rüesasını öne çıkarsa da temelde bu soruna eğilir: “Bu baharda mı Musul'un,Sivas'ın, Konya'nın, Ankara'nın hanları, ahırları, içinde

taşlar, çamurlar üzerinde inleyecekler? Her gün birkaç yüz, hatta bin kişinin geçimlerini kendi sofralarında, istirahatlarını kendi konaklarında, tekellerinde sağlayan ve şimdi muhaceret köşelerinde bir lokma ekmeği en adi bir insandan, beş parayı hain bir düşmandan bekleyen reisler, hanedan, alimler, şeyhler bu baharı dilenecekler? ‘Uygulama isteriz, uygulama isteriz’ diye bağırarak İttihatçıları Divanı Harpler’de, Sultanahmet meydanının darağaçlarında görmeyen gazeteci beylerimiz ne vakit Türkçülüğü unutarak Kürt adını, haksızlığa uğramış Kürtleri başmakalelerine geçirecekler?’ (Göldaş, 1991:124)

Serbesti Gazetesi 30 Nisan 1919 tarihli sayısında Burdur ve Isparta sancaklarına getirilen Kürt mültecilere ait bir liste yayınlamıştır. Kürt mültecilerin geldikleri illeri, cemaat ya da aşiret reislerinin adını ve sahip oldukları nüfus gösteren bu listeye göre bu iki sancakta toplam 4647 Kürt bulunmaktadır. Bütün veriler Anadolu’nun çeşitli yerlerine dağıtılan bu Kürtlerin, savaş sonrası yıllarda da sorunlarının çözülmediğini; geri dönmeyi bekleyen bu insanların sefalet içerisinde çırpındıklarını göstermektedir. Kürt Talebe Hevi Cemiyeti tarafından 1921 yılında hazırlanan “Hinkarê Zimanî Kurdî” isimli pratik Kürtçe öğrenme kitabında, pratik yapmak için kurulan bir diyalogda busorunun dile getirilmesi savımızı doğrulamaktadır:

“- İsminiz nedir? Nerelisiniz? Ne vakit buraya geldiniz?

- Efendim, ismim Ahmodur, Vanlıyım. Muhacirim, iki senedir buradayım.

- Anan, baban var mı? Ne iş görüyorsun?

- Ne anam, ne babam var, ötede beride çalışmakla geçiniyorum.

- Kaç yaşındasın?

- On iki yaşındayım.

- Nerede yatıp kalkıyorsun?

- Giceleri sokak köşelerinde, bazı kere onun bunun yanında yatıyorum.

- Aferin oğlum boş durma, çalış inşallah para kazanır, memleketegider, hizmet idersin.”

(Hinkarê Zimanî Kurdî, 2008:121-122)

Ünlü Kürt tarihçisi Mehmet Emin Zeki, “Kürt ve Kürdistan Tarihi” adlı kitabında o günleri yaşayan bir insan olarak, 700 bin kişinin Kürdistan’dan göçtirildiğini ve bunların çoğunun yollarda açlıktan ve hastalıktan yok olduğunu söylemektedir. Dönemin önemli Kürt aydınlarından Celadet Ali Bedirhanise, 1933 yılında Mustafa Kemal’e yazdığı meşhur mektubunda Kürt mültecilerin sorunlarına değinerek, şahit olduğu olayları örnek verir: “Mütarekeyi takip eden günlerde, İstanbul’a döndüğüm zaman, muhacirlerle ilgilenen müdüriyet kayıtlarında yaptığım incelemeye göre Kürdistan’dan 650 bin kişilik bir nüfus, Batı Anadolu vilayetlerine dağıtılmıştı. Cepheye giderken, Toros geçitlerinde bu muhacirlerden kitleler görmüştüm. Uzaktan öbek öbek toplanmış insan kitlesine bu kaşlelerin yanına gittiğim zaman görüyordum ki, bunlar soğuktan taş kesilmiş insan heykellerinden başka bir şey değiller. Vatanlarından çıkarılan bu insanların

bir kısmı bu suretle yollarda hastalıklardan, açlıktan, soğuktan mahvolmuşlardı. 1918 senesinde Kürdistan'a seyahatim esnasında bu kaşlelerden birine rastladım. Memlekete geri dönüyorlardı. Kendilerinden aldığım bilgilere göre, memleketten 485 kişi olarak çıkarılmış, geri döndüklerinde 255 kişi kalmışlardı.”(www.bedirhani.com)

İllüzyonist Tarihçilik: Kürt Mültecileri Görünmez Kılan “Tarihçilik” Çalışmaları

Bu başlık altında, “mülteciler” konusuna eğilen üç çalışmayı değerlendireceğiz. Ancak buna geçmeden önce, kitabında yayınladığı arşiv kayıtları sayesinde “Kürt mülteciler” sorununu akademik platforma çıkararak ve uygulanan iskân politikasını deşifre eden Fuat Dünder’in çalışmasına değinmek gerekmektedir. “İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)” adlı kitabıyla Fuat Dünder, sadece Kürtlere değil, Osmanlı tabiiyeti altındaki bütün Müslüman “anasıra” yönelik İttihatçıların iskân politikalarını deşifre etmiştir. Bunu yaparken birinci elden arşiv kayıtlarını kullanması, aslında daha önce belki de birçok akademisyenin görüp de ilgilenmediği, görmezlikten geldiği, tahrip ettiği veya yayınlamaktan korkup, uzak durduğu belgeleri deşifre edip yayınlaması, bir dönemin ve uygulamalarının aydınlığa kavuşması açısından oldukça önemli ve değerlidir. Aynı şekilde, “mülteciler”, “vilayat-ışarkiye mültecileri”, “şark mültecileri” vb. adlandırmalarla görünmez kılınan Kürt mülteciler ve Kürtleri yeniden iskân politikasını görünür kılarak, böylesi “akademik yalanlara” sağlam bir darbe vurmuştur.

Profesör Nedim İpek, göç konusunda yaptığı çalışmalarla tanınan bir akademisyendir. Daha önce, konferanslara ve sempozyumlara sunduğu tebliğleri ve çeşitli akademik dergilerde yayınladığı makalelerini, 2006 yılında “İmparatorluktan Ulus Devlete GÖÇLER” adıyla bir araya getirerek kitaplaştırmıştır. Kitabının üçüncü bölümü “Şark ve Garp Mültecileri” başlığını taşımaktadır. Aynı bölümde yazar, alt başlık olarak “Şark Mültecileri”ne 57 sayfa yer ayırmıştır. Mültecilerin göç, sevk ve sonrasında iadesine ilişkin teknik bilgilerin, resmi rapor ve talimatnamelere dayanarak ayrıntılarla yer verildiği makalede bir tek Kürt kelimesi geçmemektedir. Yazar bu kelimedenden ısrarla uzak dururken, resmi belgeleri de tahrif etmekten, belgelerde geçen Kürt kelimesini gizlemekten çekinmez. Mülteciler sorununa eğilen ilk çalışmalardan biri olan bu makalenin temel hareket noktasının; bu göçe sebep olanların Ermeni çeteler olduğu; iddiaların aksine o dönem çıkan olaylarda Ermenilerden çok Müslümanlar’ın (Türk) katledildiği yönündedir. Hayli milliyetçi bir savunma güdüsüyle, yazar şöyle diyor:

“Bu arada işgal altındaki şark vilayetlerinde Ermeni çeteleri bir milyonu aşkın Müslüman’ı katletti. Katliamdan kurtulmayı başarabilenler ırz, namus ve cangüvenliğini sağlamak amacıyla iç bölgelere iltica ettiler” (İpek, 2006:130). Ölen insan sayısına ilişkin verilen rakamların “bilimselliği” bir yana, yazarın “iç bölgeye iltica” konusunda da tutarsız yaklaşımları var. Öncelikle bütün mültecilerin cephe gerisine geçici olarak gönderildiğini iddia eden Nedim İpek, birkaç satır aşağıda mültecilerin sığındığı illerin bu kadar nüfusun iskân için elverişli ve yeterli yerler olmamasından dolayı iç bölgelere sevk edildiğini söylemektedir. Bütün bunları, Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi’nin yayınladığı “Menatik-ı Harbiyeden vürud eden Mültecilerin Sevk, İskan, İaşe ve İkdarlarını Mübeyyen Talimatnamesi”ne dayandırmaktadır. Bizim bütün araştırmalarımıza rağmen bulamadığımız bu talimatname, yazımızın önceki bölümlerinde de belirttiğimiz gibi aslında Kürtlerin nasıl iskân edileceklerine dair de açık ifadelerin geçtiği bilinen talimatname olmalıdır.

Kürdistan Gazetesi'nden yaptığımız alıntıda talimatnamenin 12. maddesinden bahsetmiştik. Yazar 12. maddeyi kitabında şöyle vermektedir: “Aynı aşiret mensup olanlar ise, müteferrik iskan siyaseti gereği muhtelif yerleşim birimlerine sevk edileceklerdi. Özellikle, aşiret reisi, şeyh, molla ve aşiretin sair nüfuzlu şahsiyetleri bir daha aşiretiyle ilişki kuramayacak bir şekilde birbirinden uzak yerlere sevk edileceklerdi. Bu gibiler kolay bir şekilde kontrol altında tutulabilmek için tercihen şehir ve kasabalara yerleştirileceklerdi” (İpek, 2006 : 132). Burada bahsi geçen aşiretlerin Kürt aşiretleri olduğu vetalimatnamede bunun açıkça ifade edildiği şüphesiz. Ancak yazar bunu ısrarla gizlemeye çalışmış ve belgeyi, Kürtleri ve Kürtlere uygulanan iskân politikasını gizlemek adına tahrip etmiştir. Benzer yaklaşımlara makalenin birçok yerinde rastlamak mümkündür: “Cepheye yakın yerlere Türk mültecileri yerleştirildiler. Bunların hiçbir sebep ve bahane ile başka bir mahalle sevk edilmemesi tamamen tembih edildi. Ancak bu bölgede iskan edilmeyenler Kayseri, Yozgat, Ankara ve Canik gibi Anadolu'nun iç kesimlerine çekildiler. Hatta Burdur, Teke ve Menteşe'ye 30.000 mültecinin sevk edilmesi planlandı. Halep ve Musul'a da mülteci sevk ve iskan edildi.” (İpek, 2006 : 141) diyor yazar, cepheye yakın yerlere niçin Türk mültecilerin yerleştirildiği, cepheyeye yakın yerlere yerleştirilmesi uygun görülmemeyen kimselerin kim oldukları ve bunların kimlikleri hakkında her hangi bir açıklama getirmiyor. Bu anlamda yazar, “bilimsel” kodlarından Kürt kelimesini çıkarmış “tarihçiliğe” iyibir örnek teşkil ediyor.

Halen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Tarih bölümü öğretim görevlisi olarak görev yapan Tuncay Ögün'ün kaleme aldığı; “Unutulmuş Bir Göç Trajedisi VİLAYAT-I ŞARKİYE MÜLTECİLERİ (1915-1923)” isimli kitap, konuya eğilen diğer bir çalışma. Kitabın isminden de anlaşılacağı gibi yazarın amacı, unutulmuş bir göç trajedisini açığa çıkarmak. Ancak yazar bunu yaparken, Ermeni “tehcirinin” gölgesinde kalmış bu olayı ve olayın sebebini, Ermeni çetelerini yüklemek gibi bir dürtüyle hareket ediyor. Kitabın giriş bölümünde Ruslar ile birlikte hareket eden Ermeni çetelerinin saldırıları yüzünden bölgenin Müslüman ahalisinin iç bölgelere kaçtığını söyleyen yazar, ilerleyen sayfalarda ise Diyarbakır, Mamuret'ül Aziz gibi en yakın yerlere sığınan “Müslüman”ların, temelde yaşayetersizliği nedeniyle iç bölgelere gönderildiğinden bahsetmektedir. Yani bu konuda da çelişkili bir yaklaşım sergilemektedir.

Vilayat-ı Şarkîye Mültecileri adlandırması, Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapmasının ardından Küçük Asya'daki Müslüman kitlenin iç bölgelere kaçması üzerine kullanılmaya başlanmıştır. Yazarın da belirttiği gibi bu bölgeden kaçanların da mülteci olarak kabul edilmesi üzerine, batıdan gelenlere garp mültecileri, doğudan gelenlere şark mültecileri veya Vilayat-ı Şarkîye mültecileri denilmeye başlanmıştır. Öncesinde de mülteciler için “umumi harb sebebiyle dahile iltica edenler” gibi isimlendirmeler kullanılmıştır. Dikkat edilirse resmîyette kullanılan bu isimlendirmelerde etnik ayırım vurgusu yoktur, göçe maruz kalmış olanları homojenleştirme, aynılaştırma vardır. Bu aynılaştırma, aynı sorunları yaşadıkları ve aynı muameleye tabi kıldıkları mesajını içerisinde saklıyor. Gerçek ise bunun aksini, mültecilerin etnik aidiyetlerine göre farklı uygulamalara maruz kaldıklarını söylüyor.

Tuncay Ögün kitabında bu gerçeği tümüyle saklamamış. Ancak, kitabında üç sayfa yer ayırdığı Kürtlerin yeniden iskânını, gizlemek için basite indirgemiş, tahrip etmiş ve yeniden iskân politikasını meşrulaştıran bir tarzla medenileştirme, modernleştirme ve sosyal entegrasyon olarak formüle etmeye çalışmıştır. Öncelikle, bu politika tüm Kürtleri hedeflediği halde T. Ögün sadece Kürt aşiretlerini hedefliyor gibi göstermiştir. Bu şekilde

aşiret vurgusunu öne çıkararak, sanki Kürtlere karşı değiliz, aşiret yapısına karşıyız gibi bir izlenim yaratmaktadır. Aslında bu yaklaşımın sahibi bizzat İT'nin kendisidir. T. Ögün farkında olarak veya olmayarak, İT'nin bu söylem ve politikasını devam ettirmektedir. Tıpkı bugün Kürt Sorunu'nun bir kalkınma sorunu olduğuna söyleyen çevreler gibi, feodal geri kalmışlık, geleneksel yapının ortadan kaldırılması vb. ekseninde değerlendirmektedir. Bakış açısı aynı olduğu için olsaydı, iskân yöntemi olarak uygulanan; vatanından uzakta zorla yerleşim tabii tutma, nüfus oranının yüzde beşini geçememe, ileri gelen kişileri kitleden soyutlama gibi uygulamalar yazarı pek rahatsız etmemektedir.

Nitekim yazar, İT'nin yeniden iskânla ilgili aldığı bu kararların Şiliyatta hayatı geçirilmesinin mümkün olmadığını ileri sürerek, bir bakıma çok da büyütülecek bir şey olmadığını söylüyor. Bu politikaların hayata geçirilememesini ise; (1) mültecilerin %45'inin yetkililerin bilgisi ve kontrolü dışında hareket etmesine, (2) bürokratik engeller ve bazı askeri yetkililerin verilen emre uymamasına, (3) bu iskân politikasının İT'den sonra gelen hükümetler tarafından benimsenmeyip ayırım yapılmaksızın tüm mültecilerin geri dönüşüne izin verilmesine bağlıyor. Nitekim yazar kurduğu bu örgü çerçevesinde, Vilayet-1 Şarkiyet mültecileri sorununun 1923 yılı içerisinde son bulduğunu ileri sürüyor. 15 Mayıs 1923'te Muavenet-i İctimaiye ve Sıhhiye Nezareti'nin aldığı bir kararla dönmek isteyenlere yardım edilmek suretiyle son bir şans tanındığı ve kabul edilenlerin geri götürüldüğü ve böylece mülteciler sorununun son bulduğunu belirtmektedir. Yine belirtildiğine göre bu çağrıdan 23800 kişinin yararlandığı, yaklaşık 50 bin kişinin ise dönmeyerek Anadolu'da kaldığı söylenmektedir.

Oysaki Cumhuriyet Dönemi arşiv kayıtlarına bakıldığında (ki yazarın kendisinin taradığı arşiv defterlerinde bunlar var) ileride göstereceğimiz gibi, 1923'ten sonra da mülteciler sorununun devam ettiği sabittir. Üstelik İttihatçıların yeniden iskân politikaları temelinde, aynı politika devam ettirilmek suretiyle sürdürülmüştür. Yani etnik ayırım gözetilerek, Kürt mültecilere ayrı Türk mültecilere ayrı iskân politikaları yürütülmüştür. Türk mültecilerin geri dönüşüne izin verilirken, Kürt mültecilerin geri dönüşlerinin engellenmesi özellikle istenmiştir. Yine mültecilere dair verilen rakamların çok sınırlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu rakamın sadece Türk mültecileri kapsadığı, daha başlangıçta "kati iskâna" tabii tutulması istenen Kürt mültecilerin bunun dışında tutulduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak değerlendireceğimiz çalışma, Erzincan Üniversitesi öğretim üyesi Erol Kaya'nın kaleme aldığı "Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de TÜRK MÜLTECİLER, Vilayet-1 Şarkiyet ve Aydın Vilayeti Mültecileri (1915-1923)" isimli kitaptır. İki ayırmadan oluşan kitabın birinci ayırımı "Vilayet-1 Şarkiyet Mültecileri"ne, ikinci ayırımı da "Aydın Vilayeti Mültecileri"ne ayrılmıştır. Aslında Erol Kaya, kitabının ismini "Türk Mülteciler" koyarak, soruna hangi perspektiften yaklaştığını açıkça dışa vurmaktadır. 285 sayfalık kitabında bir tek Kürt kelimesinin geçmiyor olması, yazarın mülteciler sorununa hangi saikle yaklaştığını göstermektedir. Erol Kaya'nın bütün mültecileri Müslümanlık potasında Türk olarak tanımlaması ve diğer etnik grupları görünmez kılması, resmi ideoloji çerçevesinde bir çalışma yaptığının en açık göstergesidir. Kitabın önsözüne bakıldığında hareket noktasının, yukarıda değerlendirdiğimiz diğer yazarlardan farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

"Günümüzde 'Ermeni Meselesi', Türk dış politikasının zaman ve enerjisinin önemli bir kısmını alan bir mesele haline gelmiş ve tartışmalar tehcir/soykırım kavramları etrafında

kilitlenmişken, Anadolu'nun doğusunda Ermenilerle birlikte yaşayan ve nüfus bakımından da büyük çoğunluğu elinde bulunduran bu Müslüman Türk ahalinin yaşamış oldukları sürekli olarak hep görmezden gelinmektedir. Ermenilerin tehcir esnasında verdikleri kayıpların neredeyse iki katı daha fazla kayıp vermiş olmalarına rağmen adeta unutulmuş veya unutturulan bir faciyanın kurbanları muamelesi görmekten kurtulamamışlardır.”

Soruna yaklaşımını bu paragrafta ortaya koyan yazar; öncelikle bütün Müslümanları Türk göstererek, mülteci konumuna düşen Kürt, Arap, Çerkez, Çeçengibi farklı etnik aidiyetleri olan insanları görünmez kılıyor. Aynı zamanda Ermeni iddialarına karşı bir tez olarak mültecilerin yaşadıkları mağduriyete ve bütün kayıpları Ermeni “saldırganlığına” yükleyerek, savaşın en zor koşullarında bin türlü imkânsızlıklar içinde insanları “yeniden iskâna” tabi tutmak adına belirsiz bir ölüm yolculuğuna sürükleyen İttihatçı politikayı gizliyor, gerçekleri ters yüz ediyor. Mültecilerin yerlerini yurtlarını terk etmeleri Rus ordusunun ve Ermeni çetelerinin saldırılarıyla başlamış olabilir, ancak İttihatçıların ulusal vatan, ulusal toprak, ulusal toplum, ulusal insan yaratmak adına demografi yapmaya müdahaleleri ve bu doğrultuda uyguladıkları iskân politikalarının yaşanan trajediye etkisi gizlenmemelidir. Böyle bir gayretle hareket ettiği için yazar, bu iskân politikalarının geçtiği belgeleri ya kitabına almamış ya da tahrip ederek Kürt vb. isimleri çıkarmıştır.

Cumhuriyet Dönemine Kadar Kürt Mülteciler

1918-1923 arası dönem mülteciler sorununun sıklıkla gündeme geldiği; sorunun çözümü için kararların, nizamnamelerin, talimatnamelerin yayınlandığı; komisyonlar kurulduğu ve giderek mülteciler sorununun İstanbul hükümetinden Ankara hükümetine devredildiği bir dönemdir. Sorunun bu kadar gündemleşmesi; elbette ki mültecilerin içerisinde buldukları yokluk, insanlık dışı sefalet koşulları ve sürekli artan ölümlerden dolayıdır. Beş yıl- 283 günlük dönemi birlikte ele almamızın nedeni ise, mütareke süreci ve ardından İstanbul ve Ankara Hükümetleri döneminde mültecilere yaklaşımın fazla bir farklılık arz etmeyip, devamlılık göstermesidir. Savaştan çıkılıp, yeni bir savaşa girildiği bu dönemde, olanakların oldukça sınırlı olduğu ve birçok başkasının yaşadığı elbette gözden kaçırılmamalıdır.

18 Aralık 1917’de Ruslarla “Erzincan Mütarekesi”nin imzalanmasının ardından Rus ordusunun işgal ettiği yerlerden çekilmesi sonucunda, mültecilerin geri dönüşü önünde engel kalmaz. Fakat buna rağmen bütün bu dönem boyunca, mültecilerin geri dönüşünün ağırdan alındığı, hatta kendi başına dönmek isteyen insanların özellikle engellenmesi için kararlar alınıp talimatlar çıkarıldığı biliniyor. Yetkililerin bu tutumunu açıklarken “tarihçilerin” ileri sürdüğü gerekçeler; kendi başına dönecek insanların, herhangi bir yardımları için yollarda dayanamayacağı, açlıktan, soğuktan, hastalıktan telef olacakları veya dönebilseler bile viraneye çevrilmiş eski yurtlarında, barınma dâhil hiçbir ihtiyaçlarını gideremeyecekleri için akıbetlerinin aynı olacaktır. Dolayısıyla yetkililerin öngördüğü şekilde, belirlenecek zaman ve koşullarda geri dönüşlerin gerçekleştirilebilmesi için beklemek ve verilen izne göre hareket etmek gerekmektedir.

Gerekçeler böyle olsa ve kendi içerisinde “mantıksal” bir bütünlük arz etsede, gerçek bu demek, oldukça zor. Ağırdan alınan ve kontrollü yürütülmesi gereken mültecilerin geri dönüşü sorunu, aslında savaş sürecinde başlatılan yeniden iskân siyasetinin devam ettirilmek ve hatta tamamlanmak istenilmesinden kaynaklanmaktadır. Zaten aç ve açıkta

kalmış birçok mültecinin geridönüş yolunda çok da kaybedecek bir şeyi kalmamıştır. Beşer, onar, yüzersalgın hastalıklardan ölen insanlar için bekleyişin kendisi zaten ölüm demektir.Kaldı ki yurtlarına ulaşan insanların, eski olanakları olmasa da bildiklerive kendine ait topraklarda her şeye rağmen yeni başlangıçlar yapma olasılı-ğı daha fazladır. Ayrıca beklemeleri halinde devlete masraf teşkil edecek bu kitle, geri dönüşle birlikte belki de kısa bir sürede üretici bir konuma gelerekdevleti masraftan kurtaracak, hatta katkı sunacaktır. Geri dönüş sürecininböyle uzamasından dolayı dönemin basınında yetkilileri eleştiren yazılarçıkılmıştır.(4)

İlk kez 1918 yılında mültecilerin geri iadesine dair bir talimatname çıkmıştır.“Ahval ve Zaruret-i Harbiye Neticesiyle Bir Müddet İşgal Altında Kalmış OlanVilayat Ahalisinden Dâhile Mecbur-ı İltica Olanların Suret-i Sevk ve İadesi Hakkında Talimatname” dört bölüm ve başlıktan meydana gelip, çok ayrıntılı bir plan içermektedir. Yukarıda bahsini yaptığımız “çalışmaların” genişgeniş talimatnameye yer vermeleri bunun hayata geçirildiği anlamına gelmiyor.41 maddeden oluşan bu uzun talimatnameyi geniş bir şekilde işleyen“çalışmaların”, 24. maddeyi değerlendirmeyerek geçmeleri ise düşündürücü.Çünkü 24. maddede aynen şöyle yazmaktadır: “Devletçe, buldukları mahallerdeiskan-ı kat’i mu’amelesine tabi’ tutulanlar, hükümetce iskan idilerek emlak ve arazice halen sahib ve bu sene için zer’iyyatı (ziraatı) bulunanlar...şimdilik i’ade idilmeyecek ve bunlara hiçbir suretle vesika verilmeyecektir.”Bu maddeden de anlıyoruz ki, Kürtler gibi sicil defterlerine yerlistatusünde kaydedilen ve daha baştan geri dönmeleri istenmediği için böylebir muameleye tabi tutulan kimselerin, talimatname ile geri dönüşleri engellenmektedir.Dolayısıyla kontrollü yürütölmek istenen geri dönüşlerin,daha baştan öngörölen plana göre sürdürölmek istendiği ve bu anlamda bellibölgeler ve belli kesimlerle sınırlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Özelde, Türkmültecilerin işgalin sona erdiği bölgelere ve stratejik addedilen yerlere yerleştirilmeyeçalışıldığı görölmektedir.

1919 yılına gelindiğinde mülteciler sorunu yine önemli gündem maddelerindenbirdir. Sorunun çözümüne yönelik bu dönemde bir “Mülteciler Komisyonu”nun kurulduğunu görüyoruz. Mayıs 1919’da toplantı yapan ve kararlaralan üç kişilik komisyonda Dâhiliye ve Maliye Nazırlarının yanında Şura-yı Devlet Reisi sıfatıyla Seyit Abdölkadir de yer almaktadır.(5) Fazla uzun ömürlüve başarılı olmayan komisyonun en çarpıcı kararı, bir milyon civarında olduğunu tespit ettikleri mültecilerin, üç ay gibi bir zaman zarfında yurtlarınaide etmeyi kararlaştırmış olmasıdır. Tahsisat yetersizliğinden ve başkaca gerekçelerdendolayı, komisyonun çabalarının temenniden ileri gitmediği, hattasevk edilmek için istasyon vb. yerlere yığılan insanların buralarda dahaperişan bir duruma düştüğü söylenmektedir.

Ankara’da yeni meclisin açılmasının ardından mülteciler sorununu Ankarahükümeti devralmıştır. Yeni hükümet, Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesiadında, eskisinin benzeri bir teşkilatlanmaya gitmiş ve İstanbul hükümetindendevrıldığı eski teşkilat yapısını ve kadroları aynen muhafaza ederek çalışmalarını yürütmüştür. Kullandığı kavramlardan teşkilat yapısına, kadroları-na kadar eski kurumun devamı niteliğindeki bu teşkilatın bir anda değişipİttihatçıların yeniden iskân siyasetini çöpe attıklarını düşünmek herhaldegerçekçi olmaz. Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi 3 Ağustos 1920’de çıkarılanbir kanunla lağvedilip, yetkileri belediyelere devredilse de, ortaya çıkan karmaşadandolayı kırk sekiz gün sonra tekrar kurulmasına karar verilmiştir.Taşkilat 28 Haziran 1921 tarihinde Dâhiliye Vekaletinden alınarak, Sıhhiyeye Muavenet-i İctimaiye Vekaletine bağlanmıştır.

Sıhhiye Vekaletinin mültecilerin geri dönüşü konusunda bu dönemde bir takım çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir. Ancak geri dönüşler konusundaverilen rakamların, çok da gerçeği yansıtmadığı, mültecilerin bir anda buharlaştırılarak, sayılarının az gösterilmesine gayret edildiği anlaşılmaktadır(Öğün, 2004: 206). Bu dönemde de müdüriyet yetkililerinin, mültecilerin yerleştirilmesindeİttihatçıların yeniden iskân siyasetini devam ettirdikleri, yaptıklarıaçıklamalardan anlaşılmaktadır. Ankara Muhacirin Müdürü Ali Suat Bey30 Mart 1921 tarihinde Yenigün Gazetesi'ne verdiği bir beyanatta mültecilerin yerleştirilmesinde esas aldıkları usulleri şöyle anlatıyor: “Vilayat-ı Şarkiyemuhacirlerinin yerlerine iadelerine başlanmıştır. Bunların arazi ve ticaretsahibi olanları şimdiden gitmek istiyorlar ve gidiyorlar. Bundan sonra bu gibilerinsevkinde hararetle bir şekilde başlanacaktır. Mart nihayetine kadar yerlerine erişemez ve ziraat etmezlerse gelecek sene için fena olur. Memlekete dö- 285nemeyecek kısımdan olanlara gelince, bunlardan kati iskan isteyecek olanlarıçin tabi muavenetler yapılır. Muhacirlerin mıntikalara taksiminde nazarıdkkate alınan esas ise, hava ve arazi gibi esaslara tabidir. Aynı zamandadaimi iskan edilecekler için etnografya nazar-ı itibara alınır.”

Aralık 1921'de Sıhhiye Vekilliğine Dr. Rıza Nur getirilir ve cumhuriyetin ilanına kadar tüm hükümetlerde görevine devam eder. Burada Kürtlere yaklaşımına yer vereceğimiz Rıza Nur'un iskân anlayışının farklı olmadığını şüşözlerinden anlayabilmekteyiz: “...Son zamanlarda Konya'dan İzmir'e birakın var gibiydi. En ziyade de Arnavutlar oraları tercih ediyorlardı. Her taraftangidiyor ve yerleşiyorlardı. Halbuki iskan meselesinde de Devletin birsiyaseti vardır, içtimai sebepler vardır, siyasi sebepler vardır, sıhhi sebeplervardır” (Öğün, 2004: 156). Buradan da anlaşıldığı gibi muhacir ve mültecilerin kontrol dışı, kendi başına hareketlerinden rahatsızlık duyan Vekil, bu hareketlerin öngörülen siyasetin uygulanmasına zarar vermesinden yakınıyor ve hızla bunun önüne geçilmesini istiyor. Ayrıca Rıza Nur'un Kürtlere özel bir ilgisinin olduğunu, İttihatçıların başlattığı, Kürtler hakkında bilgi toplamaçalışmalarını devam ettirdiğini biliyoruz. Şöyle diyor Rıza Nur:

“...Sıhhiye vekili iken, iskanın da o vakit bu vekaletine ait olmasından istifade ederek Ziya Gökalp'e Kürtleri tetkik ettirdim. Maksadım, bugibi malumatı toplayıp vaziyeti ilmi, iktisadi bir surette öğrendikten sonra, Kürtlere Türk olduklarını anlatmak için teşkilat yapıp faaliyet geçecektim. Bugün Kürt denilen bu adamların çoğunun Türk olduğunu çoktan bilirim. Yalnız onlara bunu bildirmek, öğretmek lazımdı. Türk, zavallıdır. Hadi Mısır'da, Cezayir'de yüz binlerce Türk'ü kaybetmişiz, Araplaşmışlar. Fakat, Kürdistan henüz elimizden çıkmamıştır ve anayurtta Türkleri Kürtleşmeye bırakmışız.”(Gökalp, 1992: 6)

Hatıratında da aynı konuya eğilen Rıza Nur; Kürdistan'ın yeni bir Makedonya olmasından rahatsızlık duyduğunu, bunun içinde meselenin kökünden halli için vekilliği döneminde çalışmalar yaptığını, asimilasyon yöntemlerinedair kitaplar getirttiğini söylemektedir: “Kürtler meselesi beni üzüyor. Bir şey yok ama, bir gün milli davaya kalkacaklar. Bunları temsil (asimile) etmektelazım. Tetkikata başladım. Temsil (asimilasyon) usullerine dair kitaplar getirttim.Kürtler hakkında kitaplar buldurdum. Diyarbakir'de olan Ziya Gökalp'ada para yollayıp Kürtlerin coğraŞ, lisani, kavmi, ictimai ahvalini tetkikettirdim. Bir rapor gönderdi. Maksadım oranın bir Makedonya olmadan,kökünden meselenin halli idi.” (Gökalp, 1992:6)

Cumhuriyet Döneminde Kürt Mülteciler

Yukarıda dile geldiği gibi Kürt mülteciler meselesi 1923 yılında son bulmamıştır. Cumhuriyet döneminde de devam eden Kürt mülteciler meselesi, arşiv kayıtlarına göre 1930'lu yıllara kadar sürmüştür. Üzerinde çalışıldığı takdirde tez konusu olabilecek kapsamdaki bir çalışmayı, bu makalenin sınırları içerisinde aktarabilmek imkânsız. O sebeple, baştan beri izlediğimiz yöntem takip ederek, iskân uygulamalarını ayrıntılarıyla işlemek yerine, çalışmamızı Kürtlere uygulanan iskân politikaları üzerinde yoğunlaştıracğıız. İlkdefa bu makalede yayınlayacağımız belgelerde de görüleceği gibi, Cumhuriyet rejimi, İttihatçıların mekânı ve insanı ulusallaştırma, ulusal (Türk) kılma projesini devam ettirmiştir. Buna göre Kürt mültecilerin geri dönüşü engellenirken, Vilayat-ı Şarkiyeye mültecilerinden Türk olanların dönüşüne izin verilmiş veya başka Türk muhacirler gönderilmesi suretiyle belirli bölgelerde Türk kesafeti sağlanmak istenmiştir.

İskân işleri yaşanacak mübadele dikkate alınarak yeniden teşkilatlandırılır ve 13 Ekim 1923'de Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti kurulur. Vilayat-ı Şarkiyeye mültecilerinin iskânı da bu kurum tarafından yürütülür. Vekalet yayınladığı talimatname uyarınca Vilayat-ı Şarkiyeye mültecilerinin nasıl iskân edileceğini belirtir. Talimatnamenin kendisini bulamadık, ancak Vekalet'in kendisine bağlı tüm "mıntıka müdürlerine" gönderdiği başka bir şifrede, talimatnameyi uygularken dikkat etmeleri gereken husus olarak, Kürtlerin sevk edilmemesinin özellikle altının çizilmesi tezimizi doğrular niteliktedir:

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti

Muhacirin Müdüriyeti

Mıntıka Müdüriyetlerine

Zata Mahsusdur

Şifre

Talimatnamesine tevşkan (uyarak) memleketlerine sevk edilmekde bulunan vilayat-ı şarkiyeye muhacirlerinden yalnız Kürdlerin sevk edilmemesi ve Kürd olduklarından dolayı sevk edilmediklerinin kendilerine hisas olunmaması (sezdirilmemesi) ve başka makamata (makamlara) tebliğ edilmemesi ehemmiyetle tavsiye ve temenni olunur. (BCA, 272.0.0.12/19.93.18, 11 Eylül 1924)

Yine, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, Muhacirin Şubesi tarafından Adana Vilayeti'ne gönderilen 18 Eylül 1924 tarihli şifrede; Türk mültecilerin dönüşüne (isteğe bağlı olarak) izin verilirken, Kürt mültecilerin gönderilmemesi ve bunun münasip bir şekilde halledilmesi isteniyor:

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti

Muhacirin Şubesi

Şifre

Adana

16 Eylül 1340 ve 4022/21951- Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Tortum, İspir, Tercan, Bayburt, Van, Ahlat, Adilcevaz ve Edremit gibi kasabalar ahalisinden olan Türklerden arzu edenlerin Eylül... (6) kadar sevklerine 287 devam olunması.

2- Kürdlerin iş'arı sabık vech ile (önceden yazıyla bildirildiği gibi) sevk edilmemeleri esbabının suret-i münasibede te'mini mütemennadır (istenilmektedir). (BCA, 272.0.0.11/19.94.15)

11 Aralık 1924 tarihinde Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti lağvedilerek, yetkileri Dâhiliye Vekaletine devredilir. Bundan sonra iskân işleri Vekaletine bağlı birgenel müdürlük (İskan Müdüriyet-i Umumiyesi) bünyesinde yürütülmeye başlanır. Dâhiliye Vekaleti merkezli yapılan yazışmalara bakıldığında Kürt mülteciler meselesinde izlenen politikanın devam ettiğine tanık olmaktadır. Öyle ki daha 1916 yılında Türk unsurunun özellikle yerleştirilmesi ve nüfus çoğunluğunu oluşturması istenilen Maraş, Antep, Urfa gibi vilayetlere yönelik siyasetinde devam ettiğini görmekteyiz. Maraş vilayetinden genel müdürlüğe gönderilencevabi yazıda bölgeye Türk muhacirleri gönderilmesi istenmektedir:

İskan Müdüriyet-i Umumiye-i Aliyesine

Aşair şubesi ifadesiyle muharrer 5 Teşrin evvel 341 tarihli ve 121/21 numarolu tezkire-i aliyelerine cevabdır.

Vilayetin iş'arından maksud ahali-i asliyenin dâhile nakilleri olmayub esasen Kürd ve Çerkes ve Çeçen gibi muhtelif anasırdan mürekkebe olan vilayete aynı anasıra mensub muhacir gönderilmeyub, münhasıran Türk muhaciri sevk ve iskanı hususuna mütedair olması

na nazaran ana göre icabının ifası arz olunur efendim. (BCA, 272.0.0.12/46.79.20, 15 Ekim 1925)

Türk nüfusunun Maraş vilayetinde sayısının artırılmasına özel bir dikkat gösterildiği yazışmalardan anlaşılıyor. Sevk sırasında Maraş'ta kalmış Kürt mültecilerin nüfus dengesini bozduğu, Kürt kesafetine yol açtığı belirtiliyor. Bundan dolayı Türk mültecilerin yerlerine iadesi Kürt çoğunluğuna sebep olacağından, eğer Türk mülteciler iade edilecekse Kürt mülteciler içeri vilayetlere gönderilerek oralarda iskân edilmelidir deniyor:

Dâhiliye Vekaletine

17 Teşrin Evvel 341 ve 21672/144 şifreye:

Vilayetimiz dâhilindeki şark mültecilerinin ba'dema memleketlerine iade edilmeyerek buldukları yerlerde iskanları 9 Ağustos 341 ve

16422/70 şifreli emir telgraşarı cümlesinden olmasına ve bunlarında
Kürd, Çerkes, Çeçenden ibaret bulunmasına binaen bu sırada iskanları
Kürd kesafetlerini badi (sebeup) olacağından iskanları muktezi
(gerekli) ise içeri vilayetlerde iskanları vekalet-i celilelerinin
1/9/41 17065/2865 şifre telgrafnamesi 3 Eylül 41 ve iskanın 77 numerosu
cevaben arz edilmiştir. İrade-i cevabiyesine muntazırım
(beklerim) efendim.

Vali Mehmet

(BCA,272.0.0.12/46.79.20, 2 Kasım 1925)

Mültecilerden Türk anasına mensup olanların kabul ettikleri takdirde hükümet yardımıyla memleketlerine dönebileceklerine dair muhtelif vilayetlerleyapılmış birçok yazışma var (BCA,272.0.0.12/50.105.18 ve BCA, 272.0.0.12/52.122.18). Bu yazışmalarda dikkat çeken bir diğereşey; Türk mültecilerin gittikleri yerlerde devlet için bir dayanak noktası olarak görülmesi, varlıklarınındevletin varlığının ve gücünün temsil edilmesiyle özdeşleştirilmesidir. YaniKürdistan bölgesine yerleştirilen Türk muhacirlere ve mültecilere belirli birmisyon yüklendiğı, aynı zamanda bu toprakları hem Şziki hem de kültürelolarak Türkleştirmek, böylece politik birlikle kültürel birliğin uyumunu mekândahâkim kılmak istediğini görebilmekteyiz. 7 Haziran 1926 tarihinde Diyarbakır Üçüncü Ordu Müfettişliğinden Dâhiliye Vekaletine gönderilen özelyazıda ifade edilenin de bu olduğu anlaşılıyor:

Zata Mahsusdur

Dâhiliye Vekaletine

Harbi umumide memleketi terk etmiş olan vilayat-ı şarkiye ahalisi memleketlerine iade edilmekte iken 9 Ağustos 41 ve 16442/71 iskan numarolu telgrafname-i vekaletpenahileri üzerine sevk idilmeyenler buldukları mahallerde alıkonulmuşlardır. Bu münasebetle bu havalide kalmış olan birçok Van ve Bitlislilerin avdetlerine (geri dönmelerine) müsaade idilmektedir. Bunların memleketlerine avdetleri o havalide hükümet istinad-gahının (dayanacak, güvenecek yer) kesb-i kuvvet etmesine (kuvvet kazanmasına) mucib olacağı

içün başka bir mahzur olmadığı halde bu taraşarda ve Anadolu'da

kalmış olan ve Türk anasına mensub bulunan mültecilerin arzu

etdikleri takdirde mu'avenet-i hükümetle memleketlerine avdetlerine

müsade buyurulmasını istirham iderim. Şu'be 1/ 3686 dır.(BCA, 272.0.0.12/49.98.6)

Mültecilere ilişkin iskân faaliyetlerinin yukarıda izah ettiğimiz tarzda 1924-26yılları arasında hayli yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Yaptığımız sınırlı çalışmakapsamında arşiv kayıtlarına tümüyle hâkim olmak elbette ki mümkündeğil. Ancak devletin bu çalışmaları yaparken ayrıntılı kayıtlar tuttuğunu vemültecilerin hareketlerini yakinen takip ettiğini görüyoruz. Vilayetler ve merkezarasındaki yazışmalardan bu takibatı izlemek mümkün. İllerden merkezegönderilen raporlarda kaç hanede ne kadar nüfus şark mültecisi bulunduğı, ne kadar arazi ve hane dağıtıldığı kayıt altına alınmış. Yine birçok vilayetve kasabadan; "vilayetimizde Vilayat-ı Şarkıye mültecilerinden kimsebulunmamaktadır" ibareli raporların gönderildiğı görülmektedir.

1927 ve devamındaki yıllarda mülteciler sorununun azalarak da olsa devamettiğı gözlenmektedir. Bu dönemde sorunların, daha şahsi, arazi, hane ve ihtilafkonularında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Şark mültecileri sorunununuzayıp gitmesi zamanla devleti rahatsız etmiş olmalı ki, Dâhiliye Vekaleti, İskanUmum Müdürlüğü 22.10.1932'de çıkardığı bir genelge ile son noktayıkoymak istemiştir. "Şark Mültecileri Hakkında Tamim" başlıklı genelge, bundansonra şark mültecilerine yardım yapılmayacağının özellikle altını çizmektedir:

"... Ancak bugün harp bitmiş, şark vilayetleri istirdat olunmuş mem- 289leketin her tarafından sükunet temin edilmiş olduğundan artık bunların şimdiye kadar yerleşmeyenlerini tekrar yerleştirmeye kalkışılmasına bir sebep kalmamıştır.

Edirne, Bursa veya İzmirli bir yerlinin Konya veya Ankara'da yerleşmesindenbir farkı olmıyan bu muameleye devamı imkân kalmadığından bugüne kadar bir yere yerleştirilmiş, tahsis ve iskan işleriikmal edilmiş bulunmayanlar hakkında yapılacak bir muamele kalmamıştır.

Binaenaleyh şark mültecisi namı altında vuku bulacak müracaatlarabu yolda cevap verilmesi ve haklarında hiçbir muamele yapılmamasıve yalnız memleketlerine dönecek muhtaçlarına tahsisatmevcut oldukça nakliye masraşarı verileceğinden bu gibiler hakkındavekaletten nakliye tahsisatı istenmesi tamimen tebliğ olunur,efendim." (Kökdemir, 1952: 228-229)

Sonuç

I. Paylaşım Savaşı'ndan Cumhuriyet'e kadar takip etmeye çalıştığımız KürtMülteciler meselesi, Kürtlerin ilk kapsamlı sürgün ve yerleştirme, yani yenideniskâna tabi tutulma pratiğidir. 20. yüzyıldaki birinci büyük Kürt göçü dalgasını, 1920'lerde ve 1930'larda ikinci dalga, 1980'lerde ve 1990'larda üçüncüdalga takip etmiştir. Cumhuriyet rejimi, İttihatçılardan devraldığı "yeniden iskân"politikasını ve birinci dalga uygulamalarını

benimseyip devam ettirdiğigibi, ikinci ve üçüncü dalgaları devreye sokarak Kürtler konusunda İttihatçılğaların ve politikaların ne kadar derine nüfuz ettiğini dışa vurmuştur. Mütarekeve Yunanlılarla savaş sürecinde Kürtlerle bir yakınlaşma olsa da, bu sağ-lam ve stratejik bir temele oturmamış, İttihatçılar tarafından başlatılan Kürtleriasimile etme, Kürtlerin tarihlerini, kültürlerini ve bilinçlerini silme/yok etmeçalışmaları, Cumhuriyet Döneminde “Kürt yoktur herkes Türk’tür” biçimindebir dayatmaya dönüşmüştür. Kürtlerin ve Kürdistan’ın, yani insanın vemekânın ulusal kılınması, Türkleştirilmesi ile ulusal proje “tamamlanmıştır”.

Türkiye’de resmi tarih ve tarihçiler yıllarca bu “bilimsel” yalanlarla insanları kandırmaya, gerçekleri ters yüz etmeye çalıştılar. Bu sahtekârlık ve yalanüretimi üzerinden devletin Kürt politikasını meşrulaştırmaya, yani KürtlereTürk olduklarını kabul ettirmeye çalıştılar. Geldiğimiz aşamada bu politikalarıışas etmiş olsa da bahsi geçen çevrelerde ve devlet bünyesinde bir direncin, ayak diremenin olduğu anlaşılıyor. Devletin siyasal kodlarında çokönemli bir yer teşkil eden ulus devletçi, monolitik zihniyet, Kürt gerçekliğikonusunda hâlâ patolojik tepkiler göstermekten kendini alıkoyamıyor. İmparatorluktanulus devlete geçiş sürecinde yaşanan travmanın etkileri bir türlübertaraf edilemediği için, reşeksif bir tarzda Kürtlere karşı haddini bildirmecibir üslup takınılıyor. Gerilimin farklı boyutlara taşınması olasılıklarınınçokça tartışıldığı bugünlerde sorunun tarihi perspektiften yalıtılmış olarak ele alınmasının ve ısrarla görmezden gelinmesinin çözüme katkı sunmayacağııbelirterek bitiriyoruz.

Notlar

1 İstanbul Üniversitesi Tarih bölümü mezunu. Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu üyesi.

2 1914-1918 yılları arasında süren emperyalist paylaşım savaşı.

3 Bu veriler okunurken Osmanlı’nın o zamanki vilayet sisteminin bugünkü il sınırlarıyla örtüşmediğini, daha geniş bir coğrafi alanı içerdiğini dikkate almak gerekir. Örneğin Erzurum vilayeti Erzincan sancağını kapsadığı gibi, Ağrı (Karaköse), Beyazıt (Doğu Beyazıt) a kadar uzanmaktadır. 1914 yılı Osmanlı Devleti vilayetleri ve vilayet sınırları için bakınız; Dündar, 2008:..23-26.

4 Tasvir-i Efkar, 25 Temmuz 1918.

5 Seyit Abdülkadir’in aynı dönemde kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti’nin kurucu başkanı olduğu düşünüldüğünde, dönemin İstanbul hükümeti ve Kürtler arasındaki ilişkinin mercek altına alınması gerekiyor, ancak başka bir araştırma konusu olduğu için sadece değinmekle geçiyoruz.

6 Burada bir kelime okunamadı, ama “hitamına” (bitimine) olma olasılığı yüksek.

Kaynakça

Ahmet İzzet Paşa. 1992. Feryadım C.1. İstanbul: Nehir Yayınevi.

Dündar, Fuat. 2001. İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları.

-2008. Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gökalp, Ziya. 1992. Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler. İstanbul: Sosyal Yayınları.

Göldaş, İsmail. 1991. Kürdistan Teali Cemiyeti. İstanbul: Doz Yayınları.

Hinkeri Zımani Kurdi, İlk Pratik Kürtçe Öğrenme Kitabı. 2008. İstanbul: bgst Yayınları.

İpek, Nedim. 2006. İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler. Trabzon: Serander Yayınları.

Jongerden, Joost. 2008. Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler; Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme. İstanbul: Vate Yayınevi.

Kaya, Erol. 2007. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türk Mülteciler. Ankara: Ebabel Yayınları.

Kocahanoğlu, Osman S. 1998. İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919). İstanbul: Temel Yayınları.

Kökdemir, Naci. 1952. Eski ve Yeni Toprak, İskan Hükümleri ve Uygulama Klavuzu. Ankara.

Öğün, Tuncay. 2004. Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayat-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923). Ankara: Babil Yayıncılık.